

de/Bibliotheek Arnhem
EXMagazijn

T 4005

Ampt Epe

Historische vereniging voor
Emst - Epe - Oene - Vaassen

Nummer 207 www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961

Nr. 207 - april 2016

Redactie: Frans Schumacher, Willy Smit en Hannie Tijman
Redactieadres: Berkenoord 33, 8172 AN Vaassen, redactie@ampt-epe.nl

Postadres 'Ampt Epe':
Postbus 114, 8170 AC Vaassen
Website: www.ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vijf keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'. De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst, Epe, Oene en Vaassen.

Bestuur:

Voorzitter: Fer Jantzen
voorzitter@ampt-epe.nl

Vice-voorzitter: vacant
voorzitter@ampt-epe.nl

Secretaris: Aart Schurink, tel. 0578-620061
secretaris@ampt-epe.nl

Penningmeester: Barry Bosch, tel. 0578-616041
penningmeester@ampt-epe.nl

Ledenadministratie: ledenadministratie@ampt-epe.nl

Website: Fer Jantzen
webmeester@ampt-epe.nl

Leden: Eef Brummel, Aline van Dam en Gert van den Esschert

Lidmaatschap: € 15,00 per jaar

Rabobank: NL68 RABO 0160 1866 68 ten name van penningmeester Ampt Epe
I.S.S.N.-nr.: 1383-2026

AANDACHTSPUNTEN

**Ons blad niet ontvangen? Neem dan contact op met Aart Schurink, secretaris@ampt-epe.nl.*

**Door uw artikel aan te bieden voor publicatie in ons blad geeft u automatisch toestemming voor digitalisering ervan na vijf jaar, door of de vereniging of de Gelderland Bibliotheek ten behoeve van een publieke website.*

**Lever uw artikel(en) s.v.p. digitaal aan (in een Wordbestand). Mocht u dit niet mogelijk zijn, neem dan contact op met de redactie.*

**Opzegging van uw lidmaatschap dient vóór 1 december, voorafgaande aan het nieuwe contributiejaar, te geschieden (bij de ledenadministratie).*

**Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van 'Ampt Epe'.*

UIT DE VERENIGING

AART SCHURINK

TOVERLANTAARNS IN MUSEUM VAASSEN HISTORIE

Oud-bestuurslid van Ampt Epe, Henk Kloezeman, heeft een wel heel bijzondere expositie samengesteld: een tentoonstelling over toverlantaarns. Een toverlantaarn of *Laterna Magica* is een apparaat waarmee doorzichtige afbeeldingen geprojecteerd kunnen worden. Het is dus in feite de voorloper van de dia- en filmprojector. Naast een fraaie verzameling toverlantaarns worden ook glasplaten, een aantal geprinte voorbeelden van historische afbeeldingen en een lichtbeeldenvoorstelling met een toverlantaarn getoond.

Nog tot en met eind april te bewonderen in Museum Vaassen Historie.

MUSEUM OENE TIMMERT AAN DE WEG

Een museum in Oene? Jazeker, en wat voor een! Het museum is sinds oktober 2015 geopend. Onlangs nog werd het museum verrast met een bezoek van regio-archeologe Nathalie Vossen. Zij was onder de indruk van de vele en mooie voorwerpen die er tentoongesteld zijn.

Er is een permanente tentoonstelling over melkfabriek De Hoop; in mei is er een tentoonstelling over borduurwerk en merklappen.

Het museum is geopend van dinsdag tot en met vrijdag van 10.00 tot 16.30 uur, zaterdags van 10.00 tot 16.00 uur. Het museum is gevestigd in de door Ria Koert beschikbaar gestelde expositieruimte van haar atelier De Witte Pimpernel, Quilt & Handwerk, aan de Houtweg 40 te Oene.

GESCHIEDENIS LANDGOED DE DELLEN

Dat de geschiedenis van landgoed De Dellen leeft bij de leden van Ampt Epe blijkt wel uit het bezoek aan de lezing over dit onderwerp van Ampt Epe. Voor nog meer informatie kunt u ook het prachtige boek *Een oase in het Heerderdal* lezen, ge-

schreven door Lodewijk Rondeboom en uitgegeven in 2003. Dit meer dan 100 pagina's tellende boek beschrijft uitputtend over Daendels, de Buys Ballots, de herberg De Dellen enz. U kunt een exemplaar lenen bij de Novetheek. Voor de bezitters van Internet is het misschien leuk een filmpje te bekijken over De Dellen via de volgende link: https://www.youtube.com/watch?v=3fKi_f28B5k

DINA VAN EEK, EEN BIJZONDERE VROUW

Op 19 april 2016 is het zestig jaar geleden dat Dina van Eek overleed in een rusthuis in Apeldoorn. Ze was geboren in Epe op 9 augustus 1878 en werd 77 jaar oud.

Je kon Dina van Eek overal aantreffen, als zij, vooral 's zomers, langs de wegen en door de bossen van Epe zwierf. Elk jaar trok ze de belangstelling van vele zomergasten wanneer ze op de woensdagmarkt met een pijp in de mond en een alpinomuts op haar hoofd haar eigen ansichtkaarten stond te verkopen. Zo voorzag ze in haar levensonderhoud. In imkerskringen genoot zij lange tijd de reputatie Nederlands oudste bijenhoudster te zijn. De grootste bekendheid kreeg Dina in de jaren die zij doorbracht in een oud Veluws huisje - Huisje Hane-kamp - aan de Dellenweg B325, hoek Holleweg.

Een en ander was reden voor het bestuur van Ampt Epe om de gemeente Epe te vragen een plein of passage naar haar te vernoemen.

OPEN MONUMENTENDAG 2016

Open Monumentendag blijft nog zeker vijf jaar bestaan dankzij een schenking van 1,7 miljoen euro van de BankGiroLoterij. Het evenement dat jaarlijks een miljoen bezoekers trekt, dreigde te verdwijnen.

Open Monumentendag 2016 wordt gehouden in het weekend van 10 en 11 september 2016 en staat in het teken van *Iconen en symbolen*. Daarmee wordt bij deze dertigste editie van het evenement verwezen naar beelden en tekens met een bijzondere betekenis die zichzelf overstijgt. In monumenten zie je overal iconen en symbolen: van binnen en van buiten, in ornamenten, in reliëfs, in schilderijen, in glas-in-lood enz. maar soms ook in het verhaal achter een monument.

Ook in de gemeente Epe wordt weer flink gebrainstormd over de invulling van deze dag. Hebt u wensen of ideeën, meld dit dan in een e-mail aan de secretaris van Ampt Epe.

In de aanloop naar de Open Monumentendag kunnen monumentenliefhebbers het Open Monument van de Maand bezoeken. Zie: www.openmonumentendag.nl

Elke maand gaat ergens in Nederland een monument gratis open.

DE NEDERLANDSE VLAG IS ROOD-WIT-BLAUW, MAAR WAS DAT ALTIJD AL ZO?

Er was ook nog de 'Prinsenvlag', deze was oranje-wit-blauw. Deze vlag werd gevoerd door de watergeuzen tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De geuzen waren trouw aan prins Willem van Oranje. De prins wilde de Nederlandse gewesten bevrijden en de vlag werd het symbool van het verzet tegen de Spanjaarden, en uiteindelijk van de eenheid van het Nederlandse volk. Maar waarom werden de kleuren van de vlag dan rood-wit-blauw? Daarover bestaan verschillende theorieën. Vlaggenkundigen gaan ervan uit dat het een politieke reden heeft gehad: de familie Van Oranje werd minder geliefd door het gedrag van sommige stadhouders. Prinsgezinden probeerden in latere eeuwen de oude vlag in ere te herstellen. Zelfs in 1929 probeerde de NSB het nog eens. Uiteindelijk ondertekende koningin Wilhelmina in 1937 een Koninklijk Besluit waarin stond dat de Nederlandse vlag voor eens en voor altijd rood-wit-blauw zou moeten blijven.

IJSSELKOGGE KAN WORDEN BEZICHTIGD!

Het wrak van het eeuwenoude koggeschip dat onlangs uit de IJssel voor Kampen werd getakeld, is volgende maand in de Museumweek (16-24 april) tijdens exclusieve rondleidingen voor het publiek te zien in conserveringsstation Batavialand bij erfgoedcentrum Nieuw Land in Lelystad.

Bezoekers kunnen daar alles te weten komen over bouw, gebruik en vaarroutes van koggeschepen in de middeleeuwen.

EVENEMENTENAGENDA 2016

EEF BRUMMEL

WOENSDAG 11 MEI

Een powerpointpresentatie over de bouw en geschiedenis en vervolgens een rondleiding in de Dorpskerk in Vaassen door de heer L. Terwel.

De kerk is open vanaf 19.30 uur, de presentatie begint om 20.00 uur en zal tot circa 22.00 uur duren.

DONDERDAG 1 SEPTEMBER - LEZING

De lezing door de heer Terpstra over het natuurgebied Vossenbroek in Zuuk wordt gehouden in de grote zaal van Gerrits Eten & Drinken, Hoofdweg 73, Emst. De zaal is open om 19.30 uur, de lezing begint om 20.00 uur.

ZATERDAG 29 OKTOBER - NAJAARSEXCURSIE

Als vervolg op de lezing van 1 september 2016 over het Vossenbroek wordt deze excursie begeleid door de heer Terpstra. Vanaf een nog nader vast te stellen vertrekpunt verzamelen we daar vanaf 13.30 uur en beginnen we de excursie om 14.00 uur. Deze duurt tot circa 16.00 uur.

DINSDAG 15 NOVEMBER - LEZING

De lezing door de heer P.P. Hattinga Verschure is gebaseerd op zijn historisch-topografische atlas *Een wereld van verschil: een tekenreis door Nederland in het spoor van Andries Schoemaker, Cornelis Pronk en Abraham de Haen*.

In het jaar 1732 reisde een Amsterdams kunstenaarsgezelschap door de toenmalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en maakte onderweg een groot aantal waarheidsgetrouwe schetsen van dorpen, buitenplaatsen, kastelen en landschappen.

De heer Hattinga Verschure legde deze reis acht jaar geleden opnieuw af en schilderde de huidige situatie van deze schetsen en vervatte ze in zijn bovengenoemde atlas.

De lezing vindt plaats in café-restaurant Dorpszicht in Oene. De zaal is open vanaf 19.30 uur; de lezing begint om 20.00 uur en duurt tot circa 22.00 uur.

LET OP!

- ◇ Voor alle evenementen geldt: gratis deelname van leden met eventuele partner, niet-leden betalen 3,50 euro.
- ◇ Het is altijd mogelijk dat een evenement, om welke reden dan ook, niet kan doorgaan. Dit wordt altijd vermeld op de website www.ampt-epe.nl.

ANDRÉ GIDE (1869-1951) IN EPE

DIANNE HAMER

Vlak bij de Achterste Molenweg en de Heidebadweg in Wissel ligt de André Gideweg, vernoemd naar de beroemde Franse schrijver die in 1947 de Nobelprijs voor de literatuur kreeg.

Hoe is deze naamgeving ontstaan? Het bijzondere is dat zich alleen in de gemeente Epe een André Gideweg bevindt; verder is dat nergens in Nederland het geval.

In het *Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde en omstreken* van 20 augustus 1938 wordt een tipje van de sluier opgelicht:

'Ook een trek van buitenlanders is de laatste jaren in Epe te constateren. We mogen nu wel een geheimpje verklappen dat in onze rustige, landelijke sfeer groote schrijvers en schilders geregeld een korteren of langeren tijd werken. Zoo vertoefde de beroemde Fransche auteur André Gide geruimen tijd streng incognito in Wissel; hij is kort geleden vertrokken.'

Verdere naspeuringen maken duidelijk dat hij daar verbleef in 'Vacantieoord Heidebad', een pension van de Amsterdammer Cornelius Wilfried Marx.

Gide werkte aan een nieuw boek. Hij was in het gezelschap van een goede vriend, de Nederlandse schrijver Jef Last (1898-1972).¹⁾ Deze veelzijdige schrijver, journalist, wereldreiziger en sinoloog had in de lente van 1934 op een congres in Parijs voor antifascistische schrijvers de toen 65-jarige Gide horen spreken, die op het hoogtepunt van zijn roem als schrijver stond. Zij sloten een vriendschap die zou duren tot de dood van Gide in 1951 en die niet alleen gebaseerd was op het schrijverschap dat zij deelden, maar ook op hun gezamenlijke politieke overtuigingen (beiden waren communist) en vooral doordat zij allebei getrouwde biseksuelen waren - een situatie die toen sterk taboe was. Onder Gides invloed schreef Last de roman *Zuiderzee* (Amsterdam 1934), waarin voor het eerst homoseksualiteit een duidelijke rol speelt. Jef Last heeft veel van Gides werk in het Nederlands vertaald. In 1966 verscheen zijn boek *Mijn vriend André Gide*. Last is openhartig en vertelt uitvoerig over de avontuurtjes die Gide had met minderjarige jongens, maar ook erkent hij de invloed die Gide op hem had als schrijver waardoor zijn werk eerlijker werd en zich meer verdiepte.

In 1935 bezoekt Gide Nederland en Last vertelt daarover in zijn boek:

'Hij logeerde enkele dagen in het Amstelhotel en bezocht o.a. een voorstelling van het kindercircus van mijn vrouw, dat toen nog "De vrolijke brigade" heette. Ik had

een zomerhuisje gehuurd in Epe en een auto'tje, want het lag in de bedoeling dat hij de hele maand juli zou blijven. Het werd echter een julimaand van niets dan regen en koude. In ons onverwarmde planken huisje zat Gide verkleumd te rillen. Wij hadden een enkele mooie tocht gemaakt naar Giethoorn en naar Arnhem, maar al spoedig regende het zo continu dat we onze neuzen niet meer buiten durfden steken. Ik tikte ieder ogenblik op de barometer, maar die bleef maar zakken.

Daar Gide zich alleen maar onbehaaglijk voelde, werd de vakantie reeds na tien dagen afgebroken. Er valt weinig over mee te delen dan dat hij enthousiast was over onze nieuwe architectuur en over de Amsterdamse arbeiderswijken. Terwijl wij door het Gooi reden, zei hij: "Ik zie hier haast geen huis of ik zou erin willen wonen. Een echt lelijk huis is hier uitzondering. In Frankrijk is het op het platteland nog altijd de regel. Het is een schande zoals wij, bij de wederopbouw na de oorlog, onze kans verzuimd hebben."

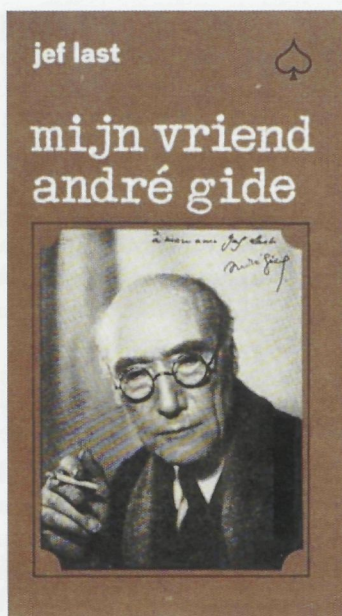
Op 19 februari 1951 overleed Gide en in het *Veluws Nieuws* van 21 maart 1951 pleit J.Th. Westermann ervoor om een straat naar de beroemde schrijver te vernoemen: 'Het is, zoals bekend, een veel voorkomend gebruik om wegen naar voor de mensheid min of meer belangrijke personages te vernoemen.

Nu zeide onlangs een bekende, notabele en erudite Epenaar mij: "Verschillende wegen hebben kort geleden namen gekregen. Het zou voor de hand liggen als men ertoe overging om een weg naar André Gide te noemen." Dit dunkt mij een denkbeeld, waard om ter overweging te worden gepubliceerd!

Adstructie is m.i. nauwelijks nodig na het vele, dat door pers en radio in binnen- en buitenland over de enkele weken geleden overleden grote Europeaan André Gide is gepubliceerd, en gezien het feit, dat in Nederland speciaal Epe persoonlijke herinneringen aan hem heeft. Ik memoreerde zijn verblijf alhier, dat op uitnodiging van dhr. C.W. Marx te Wissel, die Gide in Parijs had leren kennen, plaats vond, reeds in mijn artikeltje in "Veluwsch Nieuws" van 5 dezer. André Gide leerde in die tijd Epe en omgeving goed kennen en won deze ongekunstelde denker en kunstenaar overal waar hij kwam ieders hart. Dat Epe hem dan thans ere!

NOOT

1) Jef Last was in 1923 met Ida ter Haar getrouwd, met wie hij drie dochters kreeg. Ida Last is bekend geworden van het Amsterdamse Circus Elleboog voor straatkinderen. Op 8 december 2015 heeft het programma 'Andere Tijden' hier een uitzending aan gewijd.

LITERATUUR

Jef Last, *Mijn vriend André Gide*, Amsterdam 1966

Nieuws en Advertentieblad voor Epe, Heerde en omstreken, 20 augustus 1938

Jan Paasman, *Tijdlijn van Epe*, www.ampt-epe.nl/historie/tijdlijn-van-epe

Straatnamenregister van de gemeente Epe, december 1995

Veluws Nieuws, 'Bij de dood van André Gide', 5 maart 1951

Veluws Nieuws, J.Th. Westermann, 'André Gideweg?', 21 maart 1951

www.dbnl.org/auteurs

www.jeflast.nl/biografie

www.socialhistory.org/bwsa/biografie/last

UIT DE OUDE DOOS

ZWOLSCHE COURANT, 2 MEI 1863

Met 1°. November te Huur

te Epe, nabij Apeldoorn,
een Heerenhuis,

waarin 5 Kamers enz., met **Stal-
ling, Schuur, Hooiberg**
en zeer grooten **Tuin**, beplant met
fijne Vruchtboomen, zeer aangenaam
gelegen in de onmiddellijke nabijheid
van het dorp, aan den grindweg naar *Deventer*.

Het dorp *Epe*, bekend wegens zijne goede Scholen, ook
zelfs voor het meer uitgebreid lager onderwijs, zijne gezonde
ligging, aangename wandelingen en fraaije omstreken, ligt op
circa één uur afstands van het station *Elburg* van den Cen-
traal-Spoorweg, en op circa 3/4 uur van het station *Olst*
van den Rijks Spoorweg van *Zwolle* naar *Arnhem*.

Nadere inlichtingen zijn op *franco* brieven onder letter W.
te bekomen aan het Postkantoor te *Epe*.

VEREENIGING VAN BEEKEIGENAREN GEMEENTE EPE DE KIST VAN VAN DELDEN - DEEL 4 ¹⁾

TJADA AMSTERDAM

In de voorgaande afleveringen over de Vereeniging van Beekeigenaren (VVB), in 1941 opgericht om zelf de zeggenschap over de bedrijfsmatig benutte beken te behouden, werd steeds duidelijker dat de beken hun economische waarde allengs gingen verliezen. Een toenemend aantal eigenaren maakte op geen enkele wijze meer gebruik van zijn beekrechten. De beek werd eerder als last ervaren, de onderhoudsplicht werd verzaakt. En juist met zelf uitgevoerd onderhoud en dito controle daarop probeert de VVB de overheid op afstand te houden. Het VVB-bestuur gooit het over een andere boeg.

'DE BEKEN ZIJN NOG NOOIT ZO SCHOON GEWEEST'

Per 1948 is G.H. Bos, eigenaar van wasserij Welgelegen op de Oosterhof, de nieuwe voorzitter van de Vereeniging van Beekeigenaren in de gemeente Epe (VVB). In de eerste bestuursvergadering die Bos in januari leidt, komt een nieuw initiatief aan de orde. Secretaris J. van Delden lanceert het idee om het jaarlijkse onderhoud aan de beken niet meer aan de leden-beekeigenaren zelf over te laten, maar door de vereniging centraal te regelen, de uitvoering bij bijvoorbeeld de Heidemij te leggen en de leden eenzelfde schoonmaaktarief per strekkende meter beek te laten betalen. Goed plan, oordeelt het bestuur. Wanneer in datzelfde voorjaar het voorstel aan de leden wordt voorgelegd, stemmen ook die in. De jaarlijkse schouw, zoals de beekeigenaren die al jaren onderling regelen, blijft daarbij zoals die is.

Het bestuur gaat niet in zee met de Heidemij, maar met Vaassenaar (en vermogensbeheerder) N. Mulder ten Kate, die een ploeg ervaren beekruimers inzet en voortvarend aan de slag gaat; in het eerste jaar nog in een beperkt aantal beekgedeelten, later uit te breiden met meer delen. Op 1 oktober 1948 heeft uitvoerder Mulder ten Kate de klus geklaard. Het VVB-bestuur is ingenomen met de aanpak, te meer daar Mulder ten Kate en passant ook voor andere problemen een oplossing probeert te zoeken, onder meer met de Klaarbeekeigenaren en de aanliggende boeren.

Als in 1949 in een uitgebreider onderhoudsplan ook beken met achterstallig onderhoud aan bod komen en de eigenaren daarvoor de rekening gepresenteerd krijgen, komen tevens de klachten. Beekeigenaren vinden dat de werkzaamheden niet goed zijn uitgevoerd en weigeren de uitvoerder te betalen. Een aantal beekeigenaren stort zo veel 'moeilijkheden en onaangename ervaringen' over Mulder ten Kate uit dat deze in augustus van 1949 het VVB-bestuur laat we-

Dames!
Wenscht U een prachtige, heldere
Wasch, stuurt dan de wasch
naar de
**Eerste Stoom en Electriche Wasch-
en Strijkrichting „Welgelegen“**
Firma J. W. BOS & ZONEN te Vaassen

*Nieuwsblad van het Noorden,
18 februari 1930*

ten volgend jaar het schoenen van de beken niet meer op zich te zullen nemen. Dat treft het bestuur onaangenaam. Leek eindelijk het jaarlijkse beekonderhoud goed geregeld ('De beken zijn als geheel gezien nog nooit zo schoon geweest als de laatste jaren', jubelt het bestuur), wil de uitvoerder het bijltje er alweer bij neergooien. Mulder ten Kate wordt uitgenodigd voor een gesprek.

Wasserij Welgelegen (collectie Frans Schumacher)

Dat lijkt de kou enigszins uit de lucht te halen. Met duidelijker, schriftelijke afspraken zijn moeilijkheden waarschijnlijk te voorkomen en het bestuur wil nog weleens praten met leden die problemen hadden met het uitgevoerde werk en/of de kosten daarvan. Mulder ten Kate draait iets bij; hij wil de beken van de leden met wie zich geen problemen voordeden, ook volgend jaar dan nog wel schoonmaken.

Toch blijft het broeien. In de maanden daarna komen het bestuur steeds meer klachten ter ore over de wijze waarop Mulder ten Kate de werkzaamheden organiseert. Hij doet zijn werk grondig, maar het (gebrek aan) overleg daarover met de afzonderlijke beekeigenaren verloopt allesbehalve vlekkeloos en leidt onherroepelijk tot problemen. Ook administratief blijkt niet alles te kloppen.

Weer volgt, begin 1950, een onderhoud met de uitvoerder van het beekonderhoud. Hoe dat afloopt, blijft in het luchtledige; het archief van de VVB bevat er geen enkele verslaglegging of opmerking over. Mogelijk is de pijnlijke kwestie mondeling afgehandeld. Maar de uitslag laat zich gemakkelijk raden als blijkt dat er in het jaarverslag 1950/1951 met geen woord meer over een centraal onderhoudsplan wordt gerept, in de verslagen van bestuursvergadering na begin 1950 evenmin. Mulder ten Kate heeft er ongetwijfeld geen zin meer in gehad en heeft afgehaakt. Twee jaar na de lancering van het gezamenlijke beekonderhoud, dat de oplossing leek te zijn voor het jarenlange probleem van verwaarlozing van hun beek door een aantal beekeigenaren, is het veelbelovende initiatief alweer op de helling.

BRON: Archief Vereniging van Beekeigenaren in de gemeente Epe.

NOOT

*) Dit artikel is eerder verschenen in *De Wijerd*, jaargang 36, nummer 3, september 2015.

OVER B.E.C. VAN NIEL, EEN VAASSENSE DOMINEE DIE TWEE HEREN DIENDE

WILLY SMIT-BUIT

'Terwijl wij ons bij de dorpskerk in Apeldoorn ophielden, zagen wij een rijtuig met jonge heeren aankomen. Ze begaven zich naar Vaassen, een dorp wat noordelijker gelegen, waar bij den predikant dier plaats een bloeiend jonge heeren-instituut gevestigd is', noteerde de schrijfster Anna Meerten in 1826 in haar reisverslag.¹⁾ Wie was die ondernemende predikant? Wat valt er te melden over zijn 'jonge heeren-instituut'? In dit artikel draait het om de beantwoording van deze vragen.

KERK EN SCHOOL

Toen ds. B.E.C. van Niel in 1805 zijn intrede deed als predikant van de Dorpskerk in Vaassen, was hij voor in de twintig. Van Niel kwam uit een predikantengeslacht. Bernard Everwijn Christiaan was in 1782 geboren en naar zijn grootvader genoemd. De ouders van de jonge Vaassense dominee waren J.H. van Niel en A.M. Stulen. Predikanten wisselden destijds nogal eens van standplaats. Van het dorpje Wilsum in de graafschap Bentheim, vlak bij de Nederlandse grens, ging Bernard, toen hij een jaar of tien was, naar Hasselt. In 1799 verhuisde het gezin naar Putten op de Veluwe. Vaassen en Putten maakten deel uit van hetzelfde regionale kerkbestuur.

Van Niel heeft aan de Universiteit van Utrecht gestudeerd. Na een periode van algemene vorming in de oude talen, geschiedenis en aardrijkskunde werd hij geschoold in de theologie. Met academische getuigschriften van zijn professoren op zak moest hij eerst het proponentsexamen afleggen. Een proponent was beroepbaar door een kerkelijke gemeente, en de Dorpskerk in Vaassen wilde hem graag

Het Haackshuis,
anno 2016

hebben. Na een laatste kerkelijk examen ten overstaan van zijn aanstaande vakgenoten binnen de classis Neder-Veluwe stond niets de bevestiging en intrede van ds. Van Niel meer in de weg.

Op zondag 6 januari 1805 werd de jonge Van Niel door zijn vader in het ambt bevestigd. Vader had een toepasselijke bijbeltekst uitgekozen (1 Timotheüs 6, delen van de verzen 20 en 21). Met deze tekst wees de apostel Paulus zijn jeugdige vriend Timotheüs op zijn plicht: 'O, Timotheüs, bewaar het pand u toebetrouwd; (...) de genade zij met U, amen.' De zoon nam als tekst: 'Christus, denwelken wij verkondigen, vermanende een iegelijk mensch en leerende een iegelijk mensch in alle wijsheid, opdat wij een iegelijk mensch zouden volmaakt stellen in Christus Jezus, waartoe ik ook arbeide, strijdende naar zijne werking die in mij werkt met kracht.' (Kolossenzen 1, verzen 28 en 29) In de tekstkeuze schemert door dat de jonge ds. Van Niel met Jezus als leermeester zijn best wilde doen de kerkgangers te verheffen tot een volmaakter leven.²⁾

Ondanks zijn goede bedoelingen kwam Van Niel een jaar later echter zwaar onder vuur te liggen, want iemand bracht ernstige beschuldigingen tegen hem in. Een langdurige schorsing volgde, maar het bewijs was ontoereikend. Van Niel hield hij bij hoog en bij laag vast aan zijn onschuld en mocht in 1808 zijn taak hervatten. Zijn ambities reikten verder dan de preekstoel; bovendien was het in de Franse tijd armoe troef in de pastorie. Vlak bij de Dorpermolens stichtte Van Niel een 'Opvoedingsinstituut voor Jonge Heeren' in het Haackshuis, genoemd naar Jan Frans Haack, in de achttiende eeuw grond- en moleneigenaar. Haack en zijn vrouw hadden het huis aan hun kinderen verkocht, maar zich het recht voorbehouden op een gemeubileerde kamer. Met de dood van de weduwe Haack in 1809 kwam het Haackshuis helemaal vrij. Van Niel heeft het huis toen gehuurd van de erven Haack, later van Jannes Mulder, papiermaker op de Dorpermolen. Vanaf 1814 tot zijn dood in 1836 huurde de predikant het Haackshuis van Frederik Carel Theodoor van Isendoorn à Blois, bewoner van kasteel Cannenburch. Het Haackshuis, dat in de achttiende eeuw nog gerenoveerd was, gebruikte hij als schoolgebouw. In het gebouw vonden zo'n twintig leerlingen een onderkomen. Sommige docenten woonden ook op het terrein. Van Niel gebruikte zelf de pastorie aan de Veenweg als woonhuis.

EEN DEFTIG INSTITUUT

Het stond in de negentiende eeuw iedereen vrij een school op te richten, ook als het ging om een equivalent van de Latijnse school, die diende ter voorbereiding op het universitaire leven. Welgestelden zagen steeds meer het belang in van vakken die niet op de Latijnse scholen gegeven werden. Deze leemte werd opgevuld door kostscholen, die geheel uit het schoolgeld gefinancierd werden. Imposante gebouwen en dure instrumenten waren niet nodig, alleen een paar goede leermeesters, een collegezaaltje en wat voorrechten om de studenten te lokken. De particuliere kostschool van ds. Van Niel heeft ruim vijfentwintig jaar bestaan en kreeg een uit-

stekende naam. In de literatuur wordt de school door tijdgenoten gekenschetst als: prestigieus, chique, welbezocht, vermaard, bloeiend, enz.

Toch verging het deze kostschool als de meeste vergelijkbare scholen: de dood van de eigenaar betekende het einde van de kostschool. Omdat er niet aan archiefvorming werd gedaan, liet de school weinig sporen na.

FRANS, REKENEN EN WISKUNDE VAN BAUDET

Voor zover valt na te gaan zorgde ds. Van Niel voor goede docenten. In 1822 haalde hij de bekende wiskundige P.J. Baudet naar zijn instituut. Baudet had vanaf de zomer van 1818 een Franse kostschool in Leeuwarden geëxploiteerd, maar door het wangedrag van zijn zoon was zijn positie als opvoeder sterk ondermijnd. In Vaassen kon hij met een schone lei beginnen.

Baudet was afkomstig uit Henegouwen. Omstreeks 1810 gaf hij in Deventer privélessen Frans aan de hand van een lesboek dat hij zelf had samengesteld. In Deventer heeft hij ook als wijnroeier gewerkt. Een wijnroeier bepaalde met een peilstok de inhoud van de wijnvaten, want de accijns werd vastgesteld op grond van de inhoud van een wijnvat. Daarvoor moest je goed kunnen rekenen en dat kon Baudet. Hij verwierf de hoogste van de vier onderwijzersrangen, waarmee vanaf 1806 het niveau van de schoolmeesters aangegeven werd. In 1826 bracht hij de eerste van een serie rekenboekjes op de markt. Daarin staat onder andere een sommetje over vlees. Een persoon spaart voor een varken; een ander koopt 'los' vlees. Allerlei kosten zijn gegeven en de leerling moet uitrekenen wie het voordeligste uit is: de arbeider die los vlees koopt of de arbeider die een varken koopt. Afgezien van het antwoord op de som moest Baudet toch kwijt dat de man met het varken slimmer was dan zijn collega, want hij had met minder moeite beter voedsel. De leerlingen kregen dus ook nog een levensles mee.³⁾

Bij Organiek Besluit van 1815 werd het belang van de studie wiskunde op universitair niveau erkend en op een kostschool als die van Van Niel moest hiervoor de basis gelegd worden. Baudet ging zich toeleggen op het schrijven van wiskundeboeken. Ze vonden veel aftrek. De schoolmeester hield er niet van de leerstof voor te kauwen, maar zijn werkwijze kwam dicht in de buurt van wat we nu 'activerend leren' noemen.

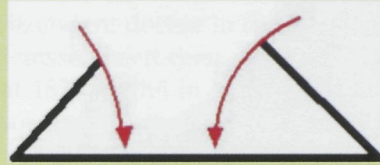
14.) Twee arbeiders *A* en *B* dachten verschillend over huishoudelijke zaken. *A* had in den zomer eenig geld in de spaarbank gelegd, waardoor hij in het najaar in staat was, om voor zijn huisgezin een varken te slagten van 27 gulden, hetwelk 105 ponden woog, en daarbij 5 zakken aardappels op te doen, tegen *f* 1, 60 de zak. *B* kocht den geheelen winter door, bij kleine partijen, in het geheel 73 ponden, 5 onzen spek, tegen 70 cents het pond, en 47 schepels, 5 koppen aardappels, tegen 20 cents het schepel. Welk voordeel had *A* daarbij?

Antw. 1de Beter voedsel.
 2de Minder moeite en zorg.
 3de 25 koppen aardappels.
 4de 31 ponden, 5 onzen spek.
 5de 25 gulden, 95 cents aan geld.

Een som uit het rekenboekje van Baudet

Baudet en de driehoeksongelijkheid

De meester heeft zijn leerlingen eerst laten zien dat de rechte lijn de kortste afstand is tussen twee punten. Daarna heeft hij hun geleerd hoe ze, gegeven drie lijnstukken, met een passer een driehoek kunnen maken, met die lijnstukken als zijden. Dan geeft hij Willem drie lijnstukken r , n , en s (zie plaatje) en niet voldoen aan de driehoeksongelijkheid en hij vraagt hem de bijbehorende driehoek te construeren.

Willem: Ik maak eene lijn $AB = s$. Uit A als middelpunt, met eene straal gelijk aan r , beschrijf ik eenen cirkel. Uit B als middelpunt, met eene straal gelijk aan n , beschrijf ik weer eenen cirkel, en uit het punt . . . wacht eens, hoe is het ook, Meester?

Meester: Immers, uit het punt, waar de omtrekken elkander snijden.

Willem: Hier snijden zij elkander niet, Meester.

Meester: Neen, Willem. Hoe zou dat komen?

Willem: Dat komt zeker, omdat de lijnen r en n te kort zijn.

Meester: Regt zoo. En hoe kunnen wij weten, dat zij te kort zullen zijn? Wat is de kortste weg van A tot B ?

Willem: Nu ben ik te regt, Meester! de regte lijn is de kortste, en daarom moeten r en n te zamen, grooter zijn dan s . Niet waar, Meester?

Meester: Dat is voortreffelijk, Willem.

Hij liet zijn leerlingen veel stellingen zelf ontdekken, alvorens ze te bewijzen. Zijn vakgenoten moesten ook weten wat hij in zijn mars had. Daarom publiceerde hij in 1834 een artikel over de driedeling van de hoek, een klassiek meetkundig probleem. Het gaat erom een willekeurige hoek precies in drieën te delen met enkel het gebruik van een passer en een liniaal. Dit probleem is eigenlijk onoplosbaar met alleen die twee hulpmiddelen. Enkele puntsgewijs controleerbare krommen maken de driedeling toch mogelijk en Baudet voegde een nieuwe kromme aan het rijtje toe. Baudet is, zolang het instituut van Van Niel bestond, in Vaassen blijven wonen en werken. Daarna vertrok hij naar de Latijnse school in Utrecht.⁴⁾

Ter Heerdtspad, Vaassen: hier woonde Hulseboom vanaf 1823.

G. Hulseboom: Dorpsgezicht (part. coll.)

TEKENLES VAN HULSEBOOM

De Amsterdammer Gerrit Hulseboom kwam in 1816 naar Vaassen en werd tekenmeester aan het instituut van Van Niel. In het bekende schilderslexicon, de 'Pieter Scheen', wordt hij omschreven als tekenaar, etser en schilder. Hij maakte in zijn Vaassense tijd vooral landschappen, naar het voorbeeld van de zeventiende-eeuwse Hollandse meesters. Hulseboom was de leermeester van Reinder Albert Lodewijk, de jongste baron Van Isendoorn. Werk van beide mannen vond zijn weg naar belangrijke tentoonstellingen en musea in binnen- en buitenland. Inwoners van de gemeente Epe hoeven er niet ver voor te reizen, want in kasteel Cannenburg bevindt zich ook werk van hun hand. Via de audiotour vernemen we op het kasteel dat het 'geen vetpot' geweest moet zijn voor Hulseboom, maar dat viel erg mee. Hij werkte aan een deftig instituut, en zijn opdrachtgevers hoefden niet op elke cent te letten. Nadat het instituut van Van Niel had opgehouden te bestaan bleef Hulseboom in Vaassen. Zijn huis stond (en staat) aan het Ter Heerdtspad. Tegen het einde van de negentiende eeuw genoot hij nog bekendheid, want James Ensor maakte een beroemde ets, gebaseerd op een oude tekening van Hulseboom. Reinder van Isendoorn liet in 1842 het uitgewoonde Haackshuis vervangen door de in later tijd witgeschilderde villa, die in de bocht van de Dorpse Beek aan de Dorpsstraat staat. De jongste baron ging zelf in het nieuwe Haackshuis wonen.

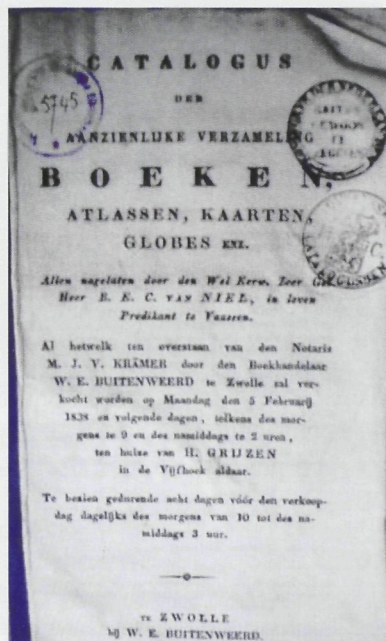
DUITS VAN WILLEMSSEN

De predikant van de Dorpskerk had nog een bijzondere docent in dienst, die met de Duitse taal was grootgebracht. Rodolph Willemssen heeft eerst aan een particuliere kostschool in Hattem gewerkt, maar vanaf 1825 gaf hij in Vaassen les in de 'Hoogduitsche' taal, die wij nu de Duitse taal noemen. Dit ter onderscheiding van het 'Laagduitsch', ofwel het Nederlands.

Willemssen bracht in 1831 voor zijn vak een spraakkunstboek uit. Daaraan was volgens Willemssen dringend behoefte, 'al viel met deze arbeid van meer dan een jaar amper droog brood te verdienen'. Op zijn vorige school in Hattem had hij zich moeten behelpen met de 'Fransch-Hoogduitsche' spraakkunst van Meidinger. Maar hoe kon je nu van kinderen vergen dat ze vanuit een taal die ze maar half beheersten een taal leerden die hun vreemd was? In Vaassen gebruikten ze gelukkig de 'Nederduitsch-Hoogduitsche' spraakkunst van Meidinger. Jammer genoeg zat dit schoolboek vol fouten en het oefenmateriaal over 'minnarij, verleidsters en schuldenmaaksters' bracht de jongens maar op verkeerde gedachten. Het was bar, schreef Willemssen: 'Welk Christen zal toch gaarne zijne kinderen zulke afschuwelijke godslasteringen zien vertalen als: Gave God! Dat ik mij voor de laatste maal nederlegde. Ik ben des levens moede!' Een negenjarige graaf met een vlug verstand moest ook niets van Meidinger hebben: '(...) het walgt mij zulke zotte praat te moeten vertalen.' Zowel Willemssen als Baudet vond dat elk vak zich leende om de jongelui te kneden tot beschaafde steunpilaren van kerk, staat en maatschappij. Willemssens spraakkunst werd uitgegeven in Breda en hij bedankte een leraar aan de Koninklijke Militaire Academie voor diens kritische commentaar. Blijkbaar was hij in 1831 weg uit Vaassen.⁵⁾ Zo nu en dan werkte Willemssen als vertaler, van het Duits en Frans naar het Nederlands.

MODERNE VAKKEN OP HET ROOSTER

Van Niel haalde dus voor de moderne talen 'native speakers' naar zijn instituut. Zijn kostschool was van start gegaan tijdens de regering van koning Lodewijk Napoleon en het Frans was toen hard op weg het Latijn als lingua franca van de troon te stoten. Uit de aandacht voor Frans, Duits en wiskunde bleek dat de school van Van Niel aansluiting zocht bij de moderne tijd. In de hele negentiende eeuw was het Frans toonaangevend op cultureel gebied; het Duits zou de taal van de wetenschap worden, maar zover was het omstreeks 1825 nog niet. Op dit punt was Van Niel zijn tijd vooruit. Hij onderkende bovendien het belang van de wiskunde in een tijd waarin tal van natuurkundige en

technische problemen om een theoretische onderbouwing vroegen. Bij Van Niel werd het Engels, de taal van de handel, ook bestudeerd. Maar niet intensief. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd de Engelse taal het universele communicatiemiddel.

ALTIJD DE KAART BIJ DE HAND

Zelf gaf Van Niel les in aardrijkskunde, geschiedenis en de klassieke talen. Bij elk vak gebruikte hij de landkaart. Hij vond het belangrijk om zijn leerlingen over de grenzen van hun eigen wereldje te laten kijken. In 1825 werden de bevoegdheidsregels aangescherpt. Omdat Van Niel niet aan een rijksuniversiteit kandidaatsexamen had afgelegd (het kandidaatsexamen was in 1815 ingevoerd) of doctor in de letteren was, mocht hij formeel niet langer Grieks of Latijn doceren. Het departement van Binnenlandse Zaken - er bestond nog geen apart onderwijsministerie - stond hem toe om nog tien jaar door te gaan met lesgeven in de oude talen.

CATECHISATIE

Ds. Van Niel hield natuurlijk ook catechisatie, waarbij hij de jongelui die lezen konden apart hield van de jongelui die dat niet konden. Het spreekt vanzelf dat hij zijn catechisanten goed leerde kennen. Zo moet hem opgevallen zijn dat de papiermakersjongen Dirk Bomhoff bovengemiddeld intelligent was. Deze Vaassenaar werd een bekende taalkundige. Hij 'verhief zich door eigene werkzaamheid des geestes' lezen we in het *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* van A.J. van der Aa. Daar zou aan toegevoegd moeten worden: met hulp van ds. Van Niel. Dat beeerde Teunis van Lohuizen, aan wie Vaassen zijn opkomst als industriedorp te danken heeft. In 1894 bewoonde Van Lohuizen het Haackshuis, dat hij gekocht had uit de nalatenschap van de baron Van Isendoorn. In zijn onuitgegeven memoires schreef hij: 'Bijzonder belang stelde ds. Van Niel in jongens die wat vlug waren, zoo was er een jongen, die als "leggejongen" bij een papiermaker misschien een dubbeltje daags verdiende. Hij leidde hem op en die jongen was later de algemeen bekende D. Bomhoff Hzn., die tal van dictionnaires in allerlei talen heeft geschreven.'

Uit het lidmatenboek van de Dorpskerk kunnen we de namen van enkele kostschoolleerlingen afleiden: Van Heeckeren tot Kell, Van Tuyll van Serooskerken, Van der Duyn, Pelgrom d'Ardesch, Elout van Soeterwoude, Gunning enz. Zonen uit adellijke families, maar ook zonen van rijke burgers vonden hun weg naar het instituut van ds. Van Niel. Sommige leerlingen waren nog maar een jaar of tien en kwamen samen met hun broer(s). Vaak speelde de vrouw van een kostschoolhouder de moederrol in het instituut. De ongetrouwde Van Niel zal daar wel wat op gevonden hebben.

RECHTZINNIG OF VRIJZINNIG?

In 1816 werd een nieuwe kerkorde ingevoerd, waarbij koning Willem I zich meer zeggenschap toe-eigende over kerkelijke zaken. Toen kreeg ook de naamsverande-

ring van Nederduits(ch)e Gereformeerde kerk naar Nederlands(ch)e Hervormde Kerk haar beslag. De nieuwe kerkorde gaf ruimte aan de opkomende vrijzinnigheid, die voortkwam uit het verlichtingsdenken. Hiertegen kwam vooral verzet uit de behoudende hoek. Van Niel voelde zich echter meer thuis bij de vrijzinnige dan de rechtzinnige richting. Dat blijkt onder andere uit zijn waardering voor C.F. van Setten, zijn hulpprediker van 1832 tot 1835, die zich niet bepaald ontpopte als een predikant van orthodoxe snit.⁶⁾

In 1835 nam ds. Van Setten de opgevallende plaats in van ds. H.P. Scholte, die zich in Genderen/Doeveren had afgescheiden van de hervormde gemeente.

Vanwege de vrijzinnigheid van Van Niel werd zijn school door een van zijn leerlingen negatief beoordeeld. P.J. Elout van Soeterwoude noemde de kostschool 'in 't klein een wereld van ongerechtigheid'. Ook van zijn leermeesters, een enkele uitgezonderd, wist Elout weinig goeds te vertellen, en ds. Van Niel zelf, 'wiens prediking zedeleer, dus ongenoegzaam, was, gaf weinig mee van het ééne noodige'. Blijkbaar benadrukte Van Niel in zijn preken de voorbeeldfunctie van Jezus, en niet diens offerdood aan het kruis. Elout had alleen goede woorden over voor het onderwijs in de vreemde talen en de sportbeoefening op de kostschool.⁷⁾ Met die sport zal hij het paardrijden bedoeld hebben, waarin Van Niel zelf ook uitblonk en waarnaar de Manegeweg in Vaassen nog steeds verwijst.

Elout van Soeterwoude kreeg in 1878 landelijke bekendheid vanwege zijn verzet tegen een liberale schoolwet, die zeer nadelig was voor het christelijk onderwijs. Met een enorme stapel handtekeningen maakte hij zijn opwachting bij koning Willem III op Het Loo: 'Plaats, Sire, onder zulk een wetsvoorstel uw koninklijke handtekening nooit.' De koning zette zijn handtekening toch. Wat moest hij anders na de grondwetswijziging van 1848, waarbij hij zijn macht kwijtgeraakt was?

* * Heden ontsiep, in den ouderdom van 54 jaren, de Wel-Eerw. zeer Geleerde Heer BERNARD EVERWIJN CHRISTIAAN VAN NIEL, nadat hij 32 jaren als waardig Leeraar der Hervormde Gemeente alhier was werkzaam geweest. - Zijn dood zal door allen, die verlichting en beschaving op prijs stellen, diep betreurd worden. VAASSEN, den 2den December 1836.

EEN ZEER GELEERDE HEER

In zijn jeugd had Teunis van Lohuizen ds. Van Niel een paar maal op de preekstoel gezien: 'een rijzige, statige figuur met een waardig grijs hoofd en een machtig redenaarstalent'. Van Niel was een moderne dominee, in meer dan één opzicht. Hij had het oude predikantstenuue - mantel en bef, kniebroek en driekante steek - afgelegd. Van Lohuizen vond dat Van Niel als een 'dandy' gekleed ging.

Ds. Van Niel is lang ziek geweest. Toen preekte hij niet meer, maar werd de dienst waargenomen door drie proponenten, die in Epe zaten te vlassen op een beroep. Hij liet ze 's zondags halen en brengen met zijn rijtuig, getrokken door twee 'bruintjes'.

Bij zijn dood in 1836 liet Van Niel een enorme verzameling boeken na; ook tal van atlassen, kaarten en globes bevonden zich onder zijn nalatenschap. Een zeer geleerde heer was heengegaan. De veilingcatalogus besloeg meer dan driehonderd bladzijden. Alles kwam in Zwolle onder de hamer op 5 februari 1838 en de daaropvolgende dagen.

De dominee werd op de Oude Begraafplaats in Vaassen begraven. Enkele gemeentelieden en bijzondere vrienden trokken de portemonnee voor een grafmonument. Toen ds. Van Niel stierf, was Teunis van Lohuizen veertien jaar. Op tweeënveertigjarige leeftijd dacht hij terug aan de markante predikant. Dat bracht hem tot de volgende ontboezeming: 'Ik behoor onder de weinigen die Van Niel gekend hebben. Over tien jaren leeft er niemand meer die zich zijner kan herinneren. Wat zal dan het lot zijn van zijn monument? Wie zal het onderhouden? Zal het gesloopt worden?'⁸⁾

Het antwoord op de laatste vraag luidt: ja, het ijzeren grafmonument is gesloopt. Maar er is wel een ander monument voor in de plaats gekomen. Dat is van natuursteen en gaat nog wel eventjes mee.

NOTEN

1) A.B. Meerten-Schilperoord, *Reisje door het Koninkrijk*, vol. 1, p. 78

2) *Ecclesia-in-Fasna.nl* (site van W. van 't Einde); R. Paasman, 'Ds. B.E.C. van Niel', in: *Ampt Epe* 55, pp. 15-17

3) P.J. Baudet, *Rekenboekje I*, (Deventer 1826), p. 137

4) D.J. Beckers, *P.J. Baudet en de didactiek van de wiskunde* (1999); Danny Beckers, 'De trimetrische lijn van P.J. Baudet. Over een 19e-eeuwse onderwijzer en een klassiek meetkundig probleem', *Euclides* 77 (4) 136-142

5) R. Willemsen, *Beknopte en volledige Hoogduitsche spraakkunst*, Breda 1831 (zie de inleiding)

6) Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, tweede deel (october 1834 - eind 1835) bewerkt door dr. F.L. Bos. Hierin: Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 22 Jan. 1835, no. 8

7) Mr. B. de Gaay Fortman, 'Jhr. Mr. Pieter Jacob Elout van Soeterwoude' in: *Antirevolutionaire staatkunde*, 2^e jrg. 1938, p. 47, 48

8) De citaten van Teunis van Lohuizen zijn ontleend aan: *Uit vroeger dagen*, deel 2, p. 64-71 (part. coll. Frans Schumacher)

De huidige Motketel (foto: Henri Slijkhuis)

molenrecht verkregen en hij wil direct twee molens met een wierd bouwen op De Rollekoot in Vaassen. Hij vraagt daarvoor toestemming aan hertog Willem van Gelre. Deze hertog gaat akkoord, want Maarten is belangrijk voor hem als bevelhebber van het leger. Om water te krijgen op de nieuwe molens op De Rollekoot wordt de natuurlijke Rode Beek om- en opgeleid om voldoende verval te krijgen. In 1542 zijn beide molens gebouwd. Johan van Isendoorn à Blois is getrouwd met Maartens zuster

Margaretha. Zij erft na Maartens dood de Cannenburch. Daarmee is het kasteel in handen gekomen van de Van Isendoorns en dat zal tot 1865 zo blijven.

In 1616 verpacht Marten van Isendoorn op de huidige locatie van de Geelmolen het waterrecht voor vierentwintig jaar aan Jacques Heymeriks. Deze Jacques moet echter wel op eigen kosten een beek gaan graven. Hij krijgt ook toestemming om twee molens met bijbehorend waterrad te bouwen. Een hele investering. Heymeriks is blijkbaar hiertoe in staat, want het werk wordt uitgevoerd. Momenteel zijn er in de Motketel vijftig sprengen te vinden. Hoeveel sprengen daarvan Jacques Heymeriks al in het begin van de zeventiende eeuw heeft laten graven, is niet bekend.

16 oktober 1616 ²⁾

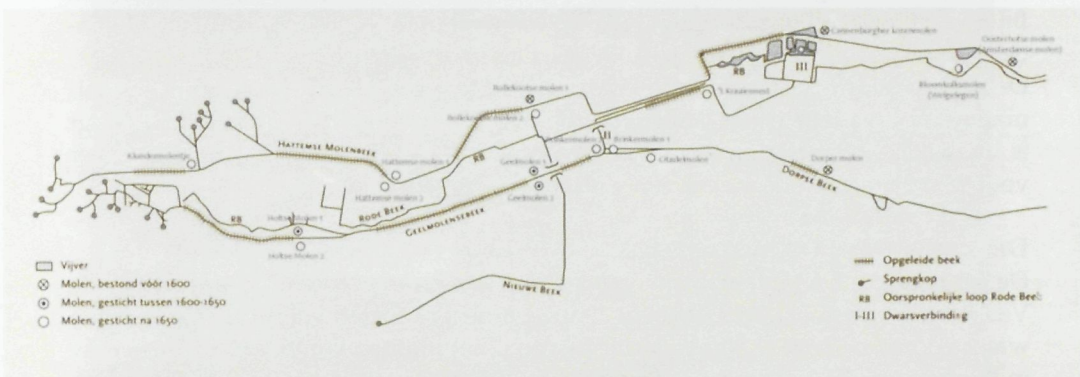
De dagen lengen en het meeste veldwerk op de akkers is achter de rug. De dagloners Gait Camphuys en Hendrik Haerleman zijn op zoek naar werk. Zij en een aantal anderen worden tot hun vreugde aangenomen door Jacques Heymeriks. Deze heeft toestemming gekregen van de heer van de Cannenburch om een beek te graven. Ook mag hij twee molens bouwen. Hij zit hard verlegen om mensen.

Een buitenkans voor Gait en Hendrik, want het valt in dit deel van het jaar niet mee om een paar cent te verdienen. Ze moeten wel hun eigen schop meebrengen. Jacques stuurt beiden met een paar anderen naar Niersen, waar ze in een nat gebied moeten gaan graven. Het is ploeteren voor de mannen. De met water verzadigde grond is zwaar. Ze moeten sleuven maken en de uitgegraven grond op de kant gooien. Het valt niet mee de hele dag met natte voeten en een zere rug te werken. Gelukkig heeft moeder de vrouw voor tussen de middag een paar plakken roggebrood meegegeven. Tijdens het eten daarvan kunnen ze even rusten. Bij het opko-

men van de zon zijn ze al aan de slag gegaan. Het werk vordert gestaag. Dat is ook noodzakelijk, omdat verderop richting het dorp al begonnen is met de bouw van de watermolen. Verschillende ambachtlieden zijn daar aan het werk en de contouren van de molen worden al zichtbaar. Op de terugweg naar huis lopen Gait en Hendrik iedere dag langs de bouwplaats. Zo ook weer deze dag.

Na 1660 moet er in De Motketel veel graafwerk hebben plaatsgevonden. In dat jaar krijgen de heren van de Cannenburch van de Gelderse Rekenkamer het waterrecht in heel Vaassen en Emst.³⁾ Dat kost deze heren vier ponden per jaar.⁴⁾ Ze hebben van hun nieuwe recht flink gebruikgemaakt. Na dat jaar zijn vele molens gebouwd. Voorafgaande aan de bouw hiervan zijn er in De Motketel en ten zuiden ervan tientallen sprengen gegraven. Er ontstonden twee nieuwe beken: de Hattemse Molenbeek en de Nieuwe Beek.⁵⁾

Onderstaand kaartje laat het eindresultaat zien van al die graaf- en bouwwerkzaamheden.

Kaartje van de situatie in 1726 (Henri Slijkhuys)

EEN MOLEN IN DE MOTKETEL

In De Motketel bevinden zich de sprengkoppen en bovenlopen van de Vaassense beken. Om een molenrad aan het bewegen te krijgen is naast voldoende water minstens twee à drie meter verval nodig. In een brongebied is dat laatste niet makkelijk te realiseren. Het is dan ook opvallend dat er in De Motketel toch een molen is gebouwd. Deze molen wordt het Clundermolentje genoemd. Wanneer het molentje precies is gebouwd, is niet bekend. In 1643 klaagt pachter Henrick Jans dat zijn pachtheer Thijmen Jacobs een belofte niet nakomt. Henrick rekent er namelijk op dat Thijmen een drooghuis voor papier gaat bouwen.⁶⁾ Als deze klacht betrekking heeft op het Clundermolentje, dan betekent dit dat dit molentje al in 1643 bestond en dat ook dat gedeelte van de sprengen vóór dat jaar in De Motketel gegraven moet zijn. Zeker is dit echter niet. Wel zeker is dat het molentje er in ieder ge-

val vóór 1672 stond. In dat jaar erft Fijtje Maurits de molen van haar moeder Anna Coerts.

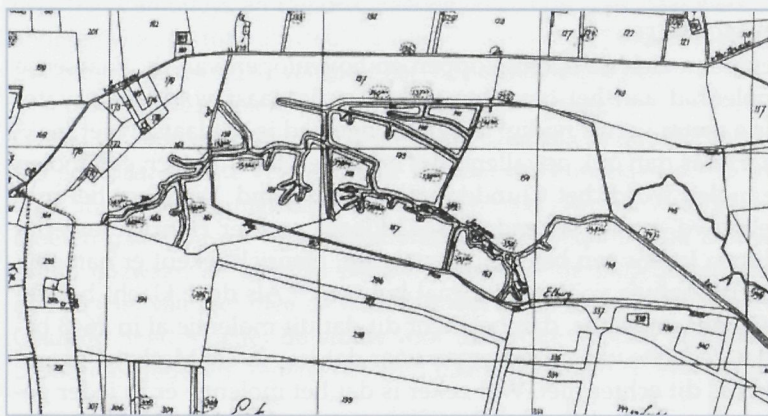
Het Clundermolentje kent geen florerende geschiedenis. De huur voor grond en water aan de heren van de Cannenburch (Van Isendoorn à Blois) kan nauwelijks betaald worden en de molen wordt daardoor al snel beschouwd als behorend bij de Cannenburch. In 1690 wordt door de heer van de Cannenburch de molen verkocht voor 900 Caroli guldens aan Berent Abrahams. Deze Berent is al eigenaar van de meer benedenstrooms gelegen Hattemse molen, die hij in 1681 heeft laten bouwen. In 1695 bouwt hij zelfs nog een derde molen, tegenover de Hattemse molen. De drie molens komen na een proces over de taxatieprijs in handen van de vrouw van Jan Hendrik van Isendoorn à Blois, Margaretha van Reede. We zijn dan in 1721.⁷⁾ Het Clundermolentje is van weinig betekenis. Vanaf 1725 bedraagt de pacht prijs voor water, grond en molen f. 100,- per jaar, een voor die tijd gering bedrag.

Dat het een slechte plek voor een molen is, blijkt ook uit het feit dat al in 1749 het molentje buiten gebruik wordt gesteld. Het wordt nog lang als woning gebruikt. Bij de veiling van eigendommen van de Cannenburch in 1871 wordt 'Het Molentje' bewoond door J. Harleman. In 1937 is alles verdwenen.

De molenplaats is lastig terug te vinden. Een klein gemetseld stuwte met een miniatuurwatervalletje is het enige wat nog rest. De spreng waaraan het stuwte ligt is nauwelijks opgeleid en bevat tegenwoordig zo weinig water dat het niet meer voor te stellen is dat daar eens een waterrad heeft gedraaid.

DE SPRENGEN IN DE MOTKETEL

De sprengen in De Motketel zijn eeuwenlang van grote betekenis geweest voor de Vaassense economie. Maar liefst zeventien molens werden vanuit dit gebied van water voorzien. Vrijwel alle molens zijn vanaf het midden van de achttiende eeuw in handen van de heren van kasteel Cannenburch. Omdat deze eigenaren en pachters groot belang hadden bij een flinke en constante watertoevoer, werd het onder-

Kaartje sprengen en sprengkoppen volgens het kadastrale minuutplan van 1832

houd op zorgvuldige wijze uitgevoerd. Sprengkoppen en sprengen werden schoongemaakt door zogenaamde beekruimers. Deze werkten vanaf de walkant, maar stonden ook wel in de sprengen. Iedere winter werden bladeren, takken en omgevallen bomen verwijderd. Foto's van De Motketel uit het begin van de twintigste eeuw laten zien dat zorgvuldig met het gebied wordt omgegaan.

*De Motketel begin twintigste eeuw
(fotoarchief CODA)*

De Motketel, 1910-1930 (collectie Frans Schumacher)

De economische betekenis van de Vaassense beken neemt na de Tweede Wereldoorlog zo ver af dat het niet meer lucratief is om de beken te onderhouden. Verval treedt op. De beken dienen nu vooral voor de afvoer van vervuild afvalwater.

De sprengkoppen en sprengen in De Motketel worden aan hun lot overgelaten. De eigenaren hebben geen belang meer bij het schoonhouden. Het gevolg laat zich raden: een grote laag zand en slib op de bodem, begroeiing tot in de sprengen, takken en omgevallen bomen. Het wordt een behoorlijk ontoegankelijk gebied.

In 1972 brengt de Club van Rome een rapport uit over de 'Grenzen aan de groei'. Dit leidt tot een herwaardering van natuur en landschap.

Rond 1980 is er sprake van de herontdekking van de Vaassense beken. Een paar

inwoners van Vaassen en Epe richten in 1979 de 'Stichting tot Behoud van de Veluwe Sprengen en Beken' (Bekenstichting) op. Het kantoor wordt gevestigd in Vaassen. Deze stichting stoort zich ook aan de verloedering van De Motketel. Het schoonmaken van de sprengkoppen en sprengen van de Nieuwe Beek, de Geelmolensebeek en de Hattemse Molenbeek zijn grote projecten die met behulp van subsidie door de Bekenstichting worden uitgevoerd. In 1980 wordt begonnen met de Nieuwe Beek. Het schoonmaken van de sprengkoppen en sprengen van de Hattemse Molenbeek volgt in 1982 en ten slotte in 1983 de Geelmolensebeek.⁸⁾

Na 1984 worden het herstel, onderhoud en beheer van de sprengen overgenomen door het waterschap. Na een paar jaar begint het waterschap aan een beekherstelprogramma met een looptijd van 25 jaar. In 2003 is Vaassen aan de beurt en wordt een beheer- en onderhoudsplan (BOP) voor de sprengen en beken opgesteld.⁹⁾ In oktober 2008 gaat de eerste schop de grond in. Niet in De Motketel, maar stroomafwaarts aan de Emmalaan, waar de Rode Beek en Nieuwe Beek parallel aan elkaar stromen.

De Motketel wordt in januari 2010 aangepakt. De sprengkoppen en sprengen van de Geelmolense Beek worden ontdaan van takken en bladeren. Het slib wordt eruit geschept. Verder wordt een nieuwe overstort gemaakt bij de overgang naar de Rode Beek en asbesthoudende beschoeiing wordt verwijderd. Na het weghalen van een paar duikers en het plaatsen van bruggetjes ligt De Motketel er weer prachtig bij.

VRAAG VAN DE SCHRIJVER

Op de voormalige molenplaats van het Clundermolentje is geen opgeleide beek te bespeuren. Dat suggereert een molentje met een onderslagrad. Maar voor een onderslagrad is veel water met een hoge stroomsnelheid nodig. Dat lijkt op die plaats, dicht bij de sprengkoppen, nooit voorhanden te zijn geweest. Alleen een bovenslagrad lijkt op die locatie te kunnen draaien, maar waar is dan de opleiding voor het nodige hoogteverschil?

Alle onderzoekers en schrijvers over het Clundermolentje melden niets over het gebruikte type waterrad. Wie weet hier meer over?

NOTEN

* De Motketel wordt op oude Ansichtkaarten ook geschreven als Motkeeten of Motketen.

1. Prof.dr. W. Jappe Alberts noemt in zijn bijdrage in het boek *Cannenburg en zijn bewoners* 1543 als jaar van aankoop (p. 156), terwijl H. Hagens in *Op kracht van stromend water* spreekt over 1542 (p. 202). Op p. 161 schrijft dezelfde Hagens echter dat Maarten in 1541 het molenrecht verkrijgt en in 1542 daar al direct gebruik van maakt (De Rollekoot). Hij stelt op die pagina ook dat Maarten in 1543 met de Cannenburg wordt beleend.

2. Gefingeerd verhaal. Nergens is beschreven door wie en hoe de sprengen in de zeventiende en achttiende eeuw in Vaassen zijn gegraven.

3. De Gelderse Rekenkamer was een instelling waar de domeinen en andere rechten van de landsheer werden beheerd.

4. Hagens, p. 163.

5. Geen beek heeft zoveel verschillende benamingen als de Hattemse Molenbeek. Hartense Molenbeek, Hattemsche Molenbeek, Hattumsche Molenbeek en Hogebeek zijn namen die gebruikt worden (Terwel, p. 11; Hagens, p. 166).
6. Hagens, p. 163.
7. Terwel, p. 9.
8. *De Wijerd*, jaargang 5, nr. 4, december 1984, p. 10-14.
9. Officieel heet het plan: 'Raamplan BOP Vaassense Beken'. Dit plan is in november 2007 door het Algemeen Bestuur van het Waterschap vastgesteld.

LITERATUUR

- Buurman, D.G.J. (red.), *Cannenburch en zijn bewoners*, Zutphen 1990.
- Evers, Jaap Gijsbert, *Werk in uitvoering: de toepassing van Interactieve Uitvoering in de praktijk*, Universiteit Twente/CSTM/2011.
- Hagens, H. *Op kracht van stromend water: negen eeuwen watermolens op de Veluwe*, Hengelo 1998.
- Riele-ter Laak, Th. te, 'De Vaassense Watermolens', in: *Ampt Epe 94-95*, juli 1991.
- Terwel, W., 'Molens op de Hattemsemolenbeek', in: *De Wijerd*, 4^e jaargang, nr. 1, 1983.
- De Wijerd*, 5^e jaargang, nr. 4, december 1984.

De huidige Motketel (foto Henri Slijkhuis)

OUDE WOONPLEKKEN IN EMST (V) DE EMSTER BROUWERIJ (AAN DE STATIONSWEG)

EVERT DE JONGE

INLEIDING

In de vorige aflevering werd een nog bestaande woonplek behandeld: Het Witteveen. Ik neem u nu mee naar een verdwenen woonplek, namelijk die van de Emster brouwerij. In de hoogtijdagen van het Veluwse brouwerswezen stonden ook in buurtschappen wel brouwerijen, zoals in Stroe en Harskamp. Daarnaast waren er echte brouwersdorpen, zoals Barneveld; rond het jaar 1700 telde dat dorp tien brouwerijen. Ook in Heerde en Oldebroek was er een handvol.

Epe was ook een brouwersdorp. De combinatie van de teelt van hop op vooral de Emsterenk maakte het aantrekkelijk hier een brouwerij te starten. Een van de Eper brouwerijen stond dus in de toenmalige buurtschap Emst. Deze brouwerij zal circa 1650 zijn gesticht en vóór 1750 weer zijn verdwenen.

BROUWER IS BROUWER

De oudste vermelding dateert uit 1664. In dat jaar was er sprake van een Gerrit Jans, brouwer aan de Emsterenk, die met zijn vrouw Cornelisken Dries een pandschap in een huis in Westendorp verwierf. Zij zullen de ouders zijn geweest van Jan Gerrits Brouwer, die in 1668 trouwde en eveneens brouwer aan de 'Emsterenck' werd genoemd. Zijn beroep werd tevens zijn vaste achternaam: brouwer werd Brouwer. In 1674 klaagde Jan in het gericht Aernt Egberts Timmerman aan, omdat deze had aangenomen 'het brouwhuis' te (ver)timmeren, maar niet had uitgevoerd wat afgesproken was. Jan was vooral over de zolder niet te spreken. Deze voldeed niet, zodat er volgens onze brouwer een schadepost was van veertig gulden. Mogelijk was er te weinig circulatie en bedierf de opgeslagen gerst of hop.

DE BROUWERIJ IN ZWAAR WEER

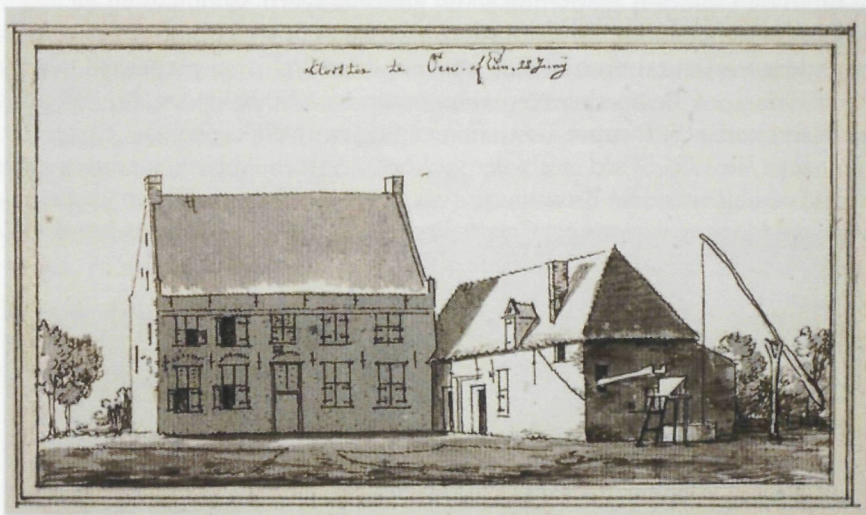
In de periode rond 1700 zou het aantal brouwerijen op de Veluwe tot circa 150 ondernemingen stijgen. Het waren de hoogtijdagen van het Veluwse brouwerswezen. Dat was echter geen garantie dat elke brouwerij goed liep. En dat was nu net het geval met de Emster brouwerij. In zowel 1690 als 1692 verkocht het echtpaar Brouwer hun (aan)deel in onroerend goed elders in Emst. Blijkbaar was dat nodig omdat de zaken niet voorspoedig liepen. Ook in 1696 werd er geld opgenomen, met huis, hof en brouwerij met 'aankleven van dien' als onderpand. Het was niet genoeg, want in 1701 werd er alweer geld geleend. Uiteindelijk kwam de brouwerij in 1710 in zwaar weer terecht en dreigde beslaglegging. De verkoop van meerdere percelen land in Emst bood onvoldoende soelaas: in een akte uit 1711 staat dat voor 950 gulden het huis, de hof en brouwerij werden verkocht aan hun 35-jarige zoon Lambert Jansen Brouwer en diens vrouw Jannetien Egberts. Lang bleef

dit echtpaar niet brouwen, want twee jaar later wisselde de onderneming alweer van eigenaar. (Omschrijving ligging: oost- en zuidwaarts Lambert Egberts, westwaarts Jan Willems van Ommen en noordwaarts de gemene (= gemeenschappelijke) straat (de huidige Stationsweg).) In 1713 volgde de verkoop van het brouwhuis en een stukje hof aan het echtpaar Peter Jansen Brouwer en Egbertien Lamberts Vorstelman. Mogelijk was Peter een broer van Lambert.

Het nieuwe brouwersechtpaar had niet het alleenrecht, want de akte meldde dat het echtpaar Jurrien Hendriks en Geertje Claes Pannekoeck een aandeel in de onderneming had. Peter Jansen Brouwer en zijn vrouw zouden slechts twee jaar bezitters zijn van de Emster brouwerij. In 1715 volgde de verkoop van het brouwhuis, en het schot (schuur) en hof erbij gelegen, in de Emsterenk (O+Z: de weduwe en kinderen van Jurrien Hendriks, W: zalige Hendrik Jans erfgenamen, N: de gemene straat) aan het echtpaar Aert Gerrits Brouwer en Jantien Lamberts, voor slechts 250 gulden. Het lage bedrag kan wijzen op achterstallig onderhoud, maar het kan zijn dat Aert, broer van Jan Gerrits Brouwer, en zijn vrouw al een deel in bezit hadden, want al eerder (1711) kochten zij delen van Jans bezit.

HET EINDE VAN DE BROUWERIJ

Aert en zijn vrouw waren 'ras'brouwers; vanaf 1715 zouden zij enkele decennia exploitant van de onderneming blijven. Zij waren echter wel de laatste brouwers,

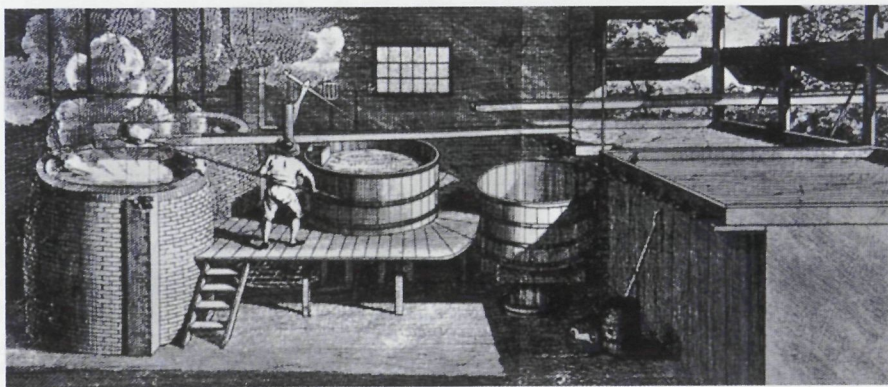
Wellicht de enige gravure van een Veluwe plattelandsbrouwerij die bewaard is gebleven, namelijk een afbeelding van de brouwerij in Oene. Deze stond op het terrein van het voormalige klooster Nazareth. De constructie rechts is een zogenaamde putstoel. Op deze wijze werd door de 'putter' water uit de put gehengeld dat via de putgoot naar de brouwerij werd getransporteerd. Op deze wijze kwam het op de juiste hoogte in de brouwketel terecht. De afbeelding geeft een indruk hoe de Emster brouwerij er mogelijk uitzag, namelijk een woonhuis en een brouwerij aan elkaar gebouwd. (Gravure, 18^e eeuw, part. bezit)

want in 1749 werd hun zoon Wijchman in de lijst van heerdsteden (= onroerend-goedbelasting) genoemd als daghuurder. Uit een verkoopakte van 11 maart 1754 blijkt dat dit de (voormalige) brouwerij was. Toen verkochten de (klein)kinderen van Aert en Jantien - Dries Aartsen Brouwer en Janneken Jacobs (Scholten); Griete Aerts Brouwer, weduwe van Willem Willems; Jan Teunis, weduwnaar van Cornelisje Aarts Brouwer, nu getrouwd met Hendrikje Arentsen; Luckas Aalbersten en vrouw Gerretien Gerrits, dochter van wijlen Gerrit Aarts Brouwer; Wijchman Aartsen Brouwer en vrouw Janneken Aalberts; Aert en Aaltje Lubberts, kinderen van wijlen Lubberts Teunis en Lambertha Aarts Brouwer - voor 116 gulden de helft van hun huis genaamd Het Brouwhuis, met de helft van de hof en de schuur, gelegen aan de 'Emsterenck', aan het echtpaar Gerrit Lubberts Visserink en Aaltjen Abbink. Van belang is de ligging: O+Z+N: de gemene straat - dit was een ruime begrenzing zoals nog zal blijken - en W: Wijchman Aerts Brouwer.

Deze Wijchman Aerts Brouwer bleef niet alleen in bezit van land ten westen van wat nu Het Brouwhuis heette, maar ook van de (zuidelijke) helft van het huis. Uit deze akte mogen we de conclusie trekken dat de brouwerijactiviteiten gestaakt waren en dat het brouwerijgedeelte van het huis omgebouwd werd tot een woonhuis. Zodoende werd het complex een dubbel bewoonbaar huis. Mogelijk was dat al in 1749 van toepassing, want er werd toen een kleermaker genoemd als wonende onmiddellijk bij of naast Wijchman.

Dat de brouwerij midden achttiende eeuw gesloten werd, sloot aan bij de algemene trend. Door de stijgende consumptie van koffie en thee nam de vraag naar bier sterk af, zodat het aantal brouwerijen op vooral het Veluwe platteland drastisch daalde. Wie dan ook de boedelinventarissen van na 1750 bekijkt, zal in vrijwel elk huisgezin een koffie- of theepot aantreffen en nog nauwelijks een vaatje bier.

Twee jaar later, in 1756, werd er alweer verkocht. Aaltjen Abbink, weduwe geworden, droeg de helft van Het Brouwhuis over aan Aart Hendrix Vis en Geertje Cornelis (O: de erfgenamen van Aart Gerrits Brouwer (= Wijchman Aarts Brouwer), Z: Hendrik Herms (Vlim), W: Jacob Jochums, N: de gemene straat).

Een brouwer aan het werk (gravure 18^e eeuw, part. bezit)

In 1790 verkocht het echtpaar Vis aan hun zoon Cornelis Aarts Vis en diens vrouw Grietje Hendriks van den Burg voor 100 gulden een huis en schuur (aan de Emsterenk) en een hopenhof (aan de Loobrink), inclusief een achtste deel van een morgen hooiland. Was dit het noordelijke deel van Het Brouwhuis?

Later werd dit huis genummerd als huis en hof, nummer 280, zo bleek uit de Memorie van Successie, opgemaakt na het overlijden van zoon Cornelis in 1821. Als naaste burenen werden Gerrit Hendriks Vorselman en Lambert van Essen genoemd. Het huis vererfde op zijn dochter Geertje, geboren in 1781, die in 1807 getrouwd was met de in Welsum geboren Derk Gerrits Visch.

WAAR STOND DE BROUWERIJ?

Het spoor van Het Brouwhuis houdt op bij het echtpaar Derk Gerrits en Geertje Visch. Ook de kinderen van de bezitter van de andere helft (Wijchman Aarts Brouwer) woonden later niet meer aan de Emsterenk. Was het huis te bouwvallig geworden om te bewonen?

In 1832 meldde het kadaster dat Derk Gerrits Visch eigenaar was van een (klein) huisje, dat ongeveer stond aan de Stationsweg 18, maar de ondergrond van deze woning was eigendom van de Marke van Emst en kan niet de plek van de brouwerij zijn geweest.

De brouwerij lag dus aan de Emsterenk. In de periode voor 1850 werd met die enk het gebied tussen (huidige) Stationsweg en Laarstraat en Hogeweg en de voormalige spoorlijn bedoeld, dus het zuidelijke deel was de al genoemde Stationsweg. Door vergelijking van grondbezitters is mijn conclusie dat de brouwerij ongeveer stond op de plek waar nu het huis Stationsweg 12 staat. Ik ben daarbij uitgegaan van de begrenzing van 1754, namelijk dat noord-, oost- en westwaarts van de brouwerij 'gemene' straten lagen. De enige plek aan de Emsterenk waar dit van toepassing is, is tussen respectievelijk de Stationsweg, Stroeteweg en Dwarsweg. Van de voormalige brouwerij zal niets meer te vinden zijn, hooguit indien er archeologisch onderzoek wordt verricht.

Tussen de bomen staat het huis Stationsweg 12, de plek waar vermoedelijk de Emster brouwerij ooit stond. Gezicht op de zuidelijke rand van de Emsterenk (vanaf de Dwarsweg).

NB: De mogelijkheid dat de brouwerij tussen respectievelijk de Hoofdweg, Stationsweg en Stroetweg stond, is minder aannemelijk, want de huidige Hoofdweg was er nog niet in het midden van de achttiende eeuw.

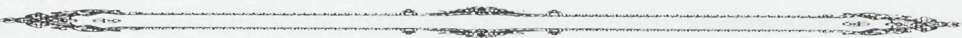
Tot slot: in de jaren negentig van de vorige eeuw was er even Sprengenbier in Emst te koop, gebrouwen van gerst uit Emst. Hadden we toen maar geweten dat we in Emst ooit een eigen brouwerij hadden, dan had het vast 'gewoon' *Emsterbier* geheten!

BRONNEN

E. de Jonge, *Bier brouwen op de Veluwe: een reis door het heden en verleden van bier, hop en brouwerijen* (Barneveld 2011)

GldA, Rechterlijk archief Veluwe, invnr. 913 e.v.

Streekarchief Epe-Hatterde-Heerde, notarieel archief en kadaster

GEWELD VAN ALLE TIJDEN

EVERT DE JONGE

In 1526 werden twee in het oog springende zaken voor de Bank van Epe behandeld.

Alffert Goessens vorderde dat Margriete, Jan Gerritsz vrouw, in het gericht zou komen om de volgende beschuldiging te beantwoorden:

'dat 'si hem op sin mannelykheid heft gestoten daardoor hi ontmant is en daerdur niet meer syn broet gewynnen kan'. Hij vorderde 400 gulden schadevergoeding. Griet kwam in het gericht, bekende, waarna oordeelman Rutger Oistenhoff de schade toewees.

Dezelfde dag sprak **Egbert die Greeff** Wilhem, knecht van Hille Ponsen, aan. Deze zou 'tegen Egberts wil zijn oeg uitgestocken' hebben, waardoor 'hi leider ontmant en bedlegerich' was. Ook hij vorderde 400 gulden. Wilhem bekende de daad, waarna de drost hem een boete oplegde en vervolgens het aan oordeelman Jan van Domspler overliet om de schade te regelen.

Bron: Rechterlijk archief van Veluwe en Veluwezoom, invnr. 24, fol. 27 e.v.

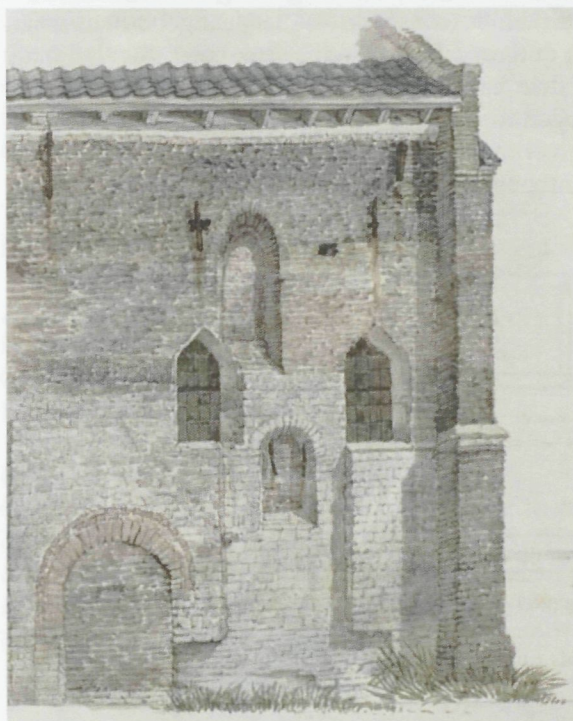
HOE H.G. HAASLOOP WERNER IN 1852 DE DORPSKERK VAN VAASSEN BELEEFDE

BEWERKT DOOR LULOF TERWEL

H.G. Haasloop verkende de Veluwe te voet. Hieronder vertelt hij allerlei wetenswaardigheden over de Dorpskerk in Vaassen, toen deze op het punt stond afgebroken te worden.

Vaassen met zijn vijftien papiermolens en een kopermolen. Maar vooral merkwaardig is de daar aanwezige kerk met zijn toren. Het is een waar gedenkstuk van middeleeuwse kerkbouwkunst. Zij staat op dezelfde plaats, waar al in de negende eeuw een eenvoudig kerkje van hout, gedekt met een rieten dak, verrees.

Het is in 1028 herbouwd door Bernulphus, de twintigste bisschop van Utrecht. Volgens de Batavia Sacra liet hij in die tijd alle bouwvallige kerken in zijn bisdom in steen optrekken. De kerk werd voorzien van een toren die symmetrisch tegen de westgevel werd geplaatst. Deze toren heeft gladde muren zonder versierselen, is in drie verdiepingen verdeeld en heeft aan iedere zijde een eenvoudig rondboogbommelgat zonder dwergzuiltjes. Er staat een hoge spits op met daarin een slaguurwerk en twee klokken.

Het andere gedeelte van de kerk bestaat uit een langwerpige vierkant van zeventien passen lengte en tien passen breedte. De zuidelijke gladde buitenmuur heeft geen pilasters of steunberen en is voorzien van vier regelmatig geplaatste, kleine rondboogvensters. De deuropening aan de zuidoostkant is rondgedekt en - hoewel nu dichtgemetseld - nog steeds kenbaar. Ook beneden het oostelijk venstertje zijn nog drie nissen zichtbaar waarin vroeger heiligenbeelden stonden.

*Zuidgevel van de oude kerk
Gerrit Hulseboom (collectie Rijksmuseum)*

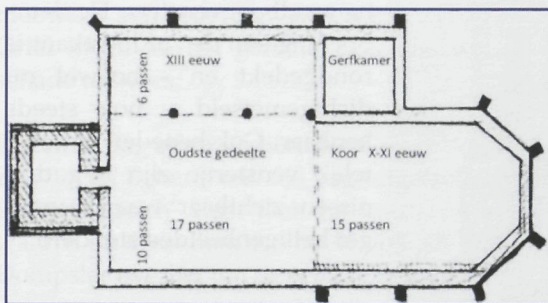
Het koor van de kerk was toen plat gesloten en had een eenvoudige puntgevel. Inwendig was het gehele gebouw met een houten gewelf overdekt.

De kerk was aan St. Ursula en de 10.000 Maagden toegewijd. Vermoedelijk was het de oudste op de gehele Veluwe, te oordelen naar de bestaande zuidelijke buitenmuur.

Bij een vergroting is het tegenwoordige koor aangebouwd. Het is van gelijke breedte als de kerk en ter lengte van vijftien passen. Het werd met een stenen gewelf overdekt en in het oosten driezijdig gesloten. De buitenmuren zijn met acht stenen beren verzekerd en prijken met zes

smalle rondboogvensters. Deze aanbouw verraadt de bouwperiode der tiende/elfde eeuw.

In de dertiende eeuw schijnt de kerk andermaal een vergroting te hebben ondergaan. Toen werd niet alleen de gerfkamer (consistoriekamer) aangebouwd, maar ook een noordelijke zijgevel in de oudgotische bouwstijl. Ook heeft men gelijktijdig de noordelijke kerkmuur in drie vakken gedeeld, doorbroken en met drie rondbogen afgedekt. Deze rondbogen rusten op ronde pilaren zonder kapitelen of basementen, zodat de zijgang de verkregen ruimte met de kerk kon delen. Van die tijd schijnen ook de twee puntboogvensters in de zuidelijke buitenmuur afkomstig te zijn.

Linksboven: Het koor van de oude kerk, gezien vanuit het zuidoosten. Gerrit Hulseboom (collectie Rijksmuseum). Linksonder: Plattegrond (Haasnoot). Rechts: Dooptont, daterend uit de 12e eeuw. Lithografie gemaakt in 1846 door F.N.M. Eijck van Zuylichem (Leiden, Universiteitsbibliotheek, COLLBN Port 335x N 1)

Noordgevel van de oude kerk Gerrit Hulseboom (collectie Rijksmuseum)

Ook nu nog bevinden zich in dit kerkgebouw een menigte geschilderde glazen uit de vijftiende eeuw en naast de toren op het kerkhof treft men nog een stenen doopvont uit de twaalfde eeuw met een oud gotisch voetstuk van bentheimer steen.

Het kerkschip werd in 1852 gesloopt en vervangen, de toren kreeg in 1862 haar huidige vorm.

TEKST

H.G. Haasloop Werner, gepensioneerd kapitein van de artillerie te Elburg

AFBEELDINGEN

H.G. Haasloop Werner

G. Hulseboom, kunstschilder te Vaassen

F.N.M. Eijck van Zuylichem

BRONNEN

Gelderland. Tweemaandelijksch tijdschrift voor Nederlands Letterkunde. 1852, tweede deel

Nieuw archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland, 1852

Kort overzicht van den bouwtrant der middeleeuwsche kerken in Nederland, 1849

KUSSENSTEEN

NATHALIE VOSSEN *

Op een mooie dag eind mei 2014 loop ik tijdens de traditionele voorjaarsexcursie met een dertigtal leden van Ampt Epe en andere belangstellenden langs de grafheuvellijn bij Vaassen. Na afloop praat ik met een aantal mensen nog wat na op de parkeerplaats hoek Gortelseweg/Wildweg. Vlak voor ik in mijn auto wil stappen, houdt een meneer mij nog even staande. Hij heeft twee stenen gevonden en wil van mij weten of ze oud zijn. Voorzichtig laat hij mij een grote steen zien (circa 15 cm) die mij meteen doet denken aan een prehistorische bijl. De vorm is echter te afwijkend om een bijl te zijn. De andere steen is rond en met zijn 3 cm veel kleiner dan de 'bijl'. Ik kan meneer niet meteen antwoord geven, maar vraag of ik beide stenen mee mag nemen om aan een collega te laten zien die er meer verstand van heeft. Dat mag! Voorzichtig leg ik de stenen in de kofferbak van mijn auto, waarna ik de naam van meneer Nijhof en zijn telefoonnummer noteer.

De gevonden 'bijl'

Voorlopig heb ik geen gelegenheid om de collega die meer verstand heeft van prehistorische bijlen te bezoeken, dus de stenen blijven goed ingepakt in de kofferbak liggen. Het toeval wil dat in diezelfde periode de universiteit Leiden een onderzoek naar grafheu-

vels uitvoert op Kroondomein Het Loo. Bij een veldbezoek van mijn kant aan de plek van de opgraving komen de stenen ter sprake. De aanwezige opgravingsleider vraagt of hij de stenen mag zien. Als ik ze tevoorschijn haal, is hij meteen enthousiast over de 'bijl'. Wil ik ze niet afstaan voor een gebruikssporenonderzoek? Tegen een spontaan aangeboden (en kostbaar) gebruikssporenonderzoek zeg je natuurlijk geen nee.

Gebruikssporenonderzoek, ook wel gebruikssporenanalyse genoemd, geeft inzicht in het gebruik van een voorwerp. Ieder gebruik laat andere sporen achter. Hiervoor wordt het oppervlak van het voorwerp door een sterke microscoop bekeken. De sporen die dan te zien zijn, zeggen iets over het materiaal dat bewerkt is en ook hoe het bewerkt is.

Een jaar later, in juni 2015, krijg ik een mail uit Leiden: de steen is bekeken door Annemieke Verbaas. Zij is specialist in (vuur)steen en gebruikssporenanalyse te Leiden. Door haar is vastgesteld dat het hier om een kussensteen gaat. Kussenstenen worden in verband gebracht met de laatneolithische/vroege bronstijd (2.500 v. Chr. - 1.800 v. Chr.) bewerking van koper of brons. Afhankelijk van de grootte van de steen is er een onderscheid aan te brengen tussen stenen die als aambeeld dienden, en hamerstenen die werden gebruikt om te hameren of te kloppen. Meestal zijn kussenstenen van zandsteen of kwartsiet gemaakt.

De steen is eerst door bekloppen in de juiste vorm gebracht en daarna geslepen om een glad oppervlak te krijgen. De beide vlakke zijden van de steen zijn gebruikt, vermoedelijk voor de bewerking van brons. Dat is door middel van een gebruikssporenanalyse vastgesteld.

Aangezien ik weinig parate kennis heb over kussenstenen, duik ik in de literatuur. In *Nederland in de prehistorie*¹⁾ vind ik een korte paragraaf over smidswerktuigen. Butler en Fokkens kennen de kussensteen uit een viertal graven uit de late klok-bekercultuur.²⁾ De rijke inhoud van deze graven laat zien dat een smid in hoog aanzien stond. Waarschijnlijk gaat het niet om rondreizende smeden, maar was de smid iemand uit eigen kring. Dat wordt geconcludeerd omdat de inventaris van een graf in Lunteren, naast drie kussenstenen, onder andere twee Veluwse, dus lokaal vervaardigde, klokbekers bevatte.

Buiten Nederland zijn er weinig kussenstenen bekend. Butler en Fokkens noemen parallellen in Duitsland, Ierland en Zuid-Rusland.

Inventaris van het smidsgraf van Lunteren. Het bevatte twee klokbekers, waarvan er een verloren is gegaan. Daarbij lagen drie kussenstenen, een slijpsteen, een vuurstenen bijltje, een fragment van een polsbeschermer, een koperen priem en een zestal vuurstenen pijlpunten. Een deel van deze inventaris is hiernaast te zien. (Collectie Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden)

Om de kussensteen terug te brengen neem ik contact op met meneer Nijhof. Ook wil ik graag weten waar hij deze nu precies gevonden heeft. Misschien heeft hij nog wel meer mooie vondsten gedaan? Hartelijk word ik bij mevrouw en meneer Nijhof thuis in Vaassen ontvangen. Een aantal jaren geleden stuitte de heer Nijhof, bij het boren van een gat in de grond voor het plaatsen van een paal, op iets hards.

Hij is toen gaan spitten en vond de kussensteen. Hij dacht meteen dat deze steen niet natuurlijk was, maar twijfelde nog of het niet een windkanter zou zijn.³⁾ Verder zijn er geen vondsten gedaan, maar het was dan ook geen groot gat. Daar ben ik blij om, want gezien de ligging van de vindplaats, ten zuiden van de grafheuvellijn bij Vaassen, zou het hier best weleens om een vondst uit een grafheuvel kunnen gaan.

Als ik een week later in het veld ga kijken, ben ik dan ook lichtelijk teleurgesteld dat er geen grafheuvel te zien is op de locatie waar de kussensteen is gevonden. Op kantoor besluit ik het Actueel Hoogtebestand Nederland te raadplegen, want daarop zijn gedetailleerde en precieze hoogtegegevens te vinden. Mijn teleurstelling is dan snel verdwenen. Direct ten noorden en direct ten zuiden van vindplaats liggen clusters van grafheuvels... op één lijn.

Op het AHN zelf is geen enkele verhoging waar te nemen op de plek waar de kussensteen is gevonden maar gezien de clustering van de andere grafheuvels zou ook hier ooit een grafheuvel gelegen kunnen hebben. Echter, op oude kaarten is te zien dat dit vroeger een venig gebied was. Ook nu nog is het een lager gelegen, nat gebied. Grafheuvels op de Veluwe liggen niet in lage, natte gebieden. Dus zou het kunnen dat deze kussensteen niet uit een grafheuvel komt, maar in een 'rituele' context is gevonden? Het is immers bekend dat in de prehistorie offers werden gedaan aan het veen, zoals wapens, sieraden en zelfs mensen (veenlijken). Uit Drenthe, bij het plaatsje Een, is bekend dat er vuurstenen bijlen als offer aan de rand van het veen zijn achtergelaten.⁴⁾ Waarom zou in Vaassen dan geen kussensteen geofferd kunnen zijn om de goden gunstig te stemmen? Voorlopig krijgen we echter geen antwoord op deze vraag, want er is geen enkele noodzaak dit verder te onderzoeken. Natuurlijk ben ik als archeoloog net zo nieuwsgierig als u dat als lezer (waarschijnlijk) bent. Maar opgraven uit pure nieuwsgierigheid doen we als archeologen allang niet meer. Dus diep in de grond mag dit graf of offer nog iets langer genieten van de eeuwige rust.

NOTEN

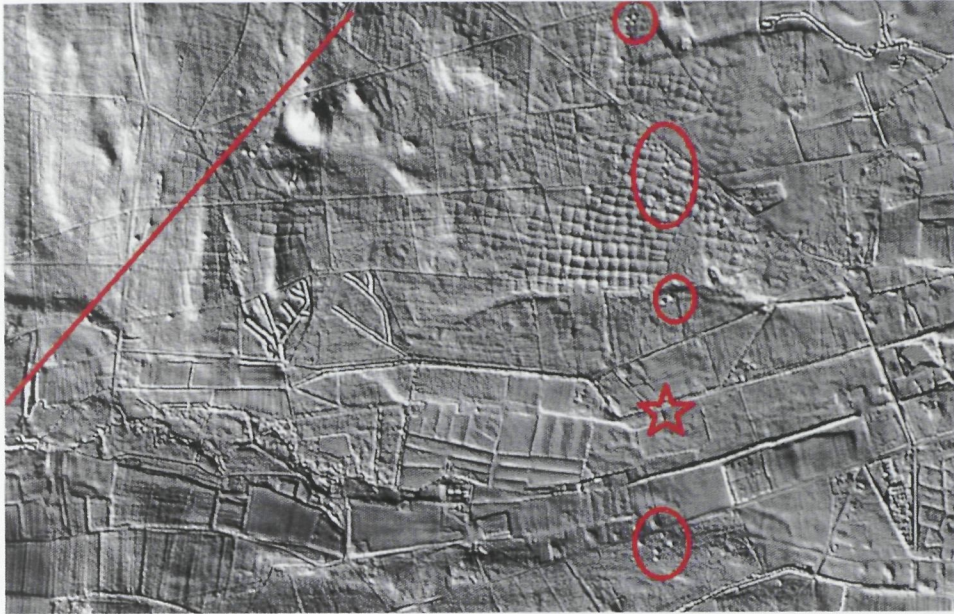
* Nathalie Vossen is regioarcheoloog voor Apeldoorn, Brummen, Epe, Lochem en Voorst.

1) J. Butler en H. Fokkens. 'Van steen naar brons. Technologie en materiële cultuur'. In: *Nederland in de prehistorie*, red. L.P.L. Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens en A. van Gijn (Leiden, 2005) pagina 396.

2) De klokbeercultuur wordt van 2.500 tot 2.000 voor Christus gedateerd.

3) Een windkanter is een steen die onder invloed van wind en zand vlak is geslepen. Dat kan aan één kant of aan meerdere kanten zijn.

4) J.H.F. Bloemers, L.P. Louwe Kooijmans, H. Sarfatij, *Verleden Land: archeologische opgravingen in Nederland* (Amsterdam 1981)

AHN-reliëfbeeld van het gebied ten westen van Vaassen. De ster geeft bij benadering de vindplaats van de kussensteen weer. Binnen de ovalen ten noorden en zuiden van de ster liggen clusters van grafheuvels. De grote rode lijn linksboven markeert een deel van de grafheuvellijn. Ook het celtic field (= prehistorisch akkercomplex) is duidelijk als raatvorm te zien.

DANK

Dit artikel had ik niet kunnen schrijven zonder de volgende personen:

- ◇ de heer Nijhof voor het vinden, maar vooral het melden van de kussensteen;
- ◇ Annemieke Verbaas voor het uitvoeren van de gebruikssporenanalyse;
- ◇ Arjen Louwe voor het enthousiasme waarmee hij de kussensteen mee naar Leiden heeft genomen.

LITERATUUR

J.H.F. Bloemers, L.P. Louwe Kooijmans, H. Sarfatij, *Verleden Land: archeologische opgravingen in Nederland* (Amsterdam 1981)

Q. Bourgeois, *Monuments on the horizon, the formation of the barrow landscape throughout the 3rd and 2nd millennium BC* (Leiden 2013)

J. Butler en H. Fokkens, 'Van steen naar brons: technologie en materiële cultuur'. In: *Nederland in de prehistorie*, red. L.P.L. Kooijmans, P.W. van den Broeke, H. Fokkens en A. van Gijn (Leiden 2005), pagina 396

LEZERSRUBRIEK

VRAAG VAN JAN KIESBRINK OVER EEN OUDE FOTO VAN OENE

Jan Kiesbrink kwam deze foto op Internet tegen. Niemand kent deze foto, ook is niet bekend wie de kinderen zijn. De foto is genomen in de zomer, en wel vóór 1951, omdat het nieuwe gedeelte nog niet aan de kerk is gebouwd. Vermoedelijk komen de kinderen om 12 uur (kloktijd?) uit de openbare school en zijn op weg naar huis - Eperweg of omgeving. De school stond toentertijd achter de kerk. Iemand een idee?

Jan Kiesbrink, Oene

DAAN VAN APeldoORN REAGEERT OP AMPT EPE 205 – DE BOERDERIJ AAN DE LAARSTRAAT 11-13

In *Ampt Epe 205* schrijft Evert de Jonge over de boerderij Laarstraat 11-13 met jaaranker 1734, huidige bewoners de familie J. Pijkeren. Gezien het feit dat ik nog 3% Pijkerens bloed in mijn aderen heb, heb ik mijn stamboom erbij gehaald.

Teuntje Slijkhuis was mijn bet-bet-overgrootmoeder. Zij is geboren in 1763 en overleden in 1830. Zij was een dochter van Teunis Jans Slijkhuis (geboren 1715) en Gerritje Peters Feijth (geboorte- en overlijdensdatum mij niet bekend), en had twee broers en drie zussen. Het gezin woonde op een boerderij in Zuuk, nu Ledderweg 5. Mijn neef Gerrit van Apeldoorn is de huidige bewoner.

Bovengenoemde Teuntje trouwde op 1 april 1787 met Hendrik Daams. Hendrik overleed kinderloos op 12 maart 1799 en was waarschijnlijk eigenaar van de boerderij uit 1734. Door zijn overlijden werd Teuntje toen, als enige erfgenaam, eigenaar van de boerderij.

Op 12 maart 1800 trouwde Teuntje voor de kerk met Jacob Willem Pijkeren, geboren 18 augustus 1775. Zij kreeg als 'Lustige Witwe' een twaalf jaar jongere bruidgom in de bedstee. In 1802 werd dochter Gerritje geboren en in 1806 zoon Gerrit. Gerritje trouwde op 19 mei 1836 met haar neef Teunis Slijkhuis, zoon van Aart

Slijkhuis en Willempje van Apeldoorn. Willempje was de tante van mijn betovergrootvader Rik van Apeldoorn (1810-1869).

Jan Slijkhuis, de oudste broer van Teuntje, werd geboren in 1762 en trouwde, ook in 1800, met Fijghen Decemer Hagedoorn. Zij woonden op de boerderij De Luttenkamp in Epe, thans Papenstraat 10. Teuntje overleed in 1830 op 16 september.

Uit een getekende akte (31 januari 1831) blijkt dat weduwnaar Jacob Willem Pijkeren zijn zwagers op bezoek krijgt. In de akte staat: 'Wij ondergetekenden, Arend Brummel, Gerrit Wijnbergen, Evert van Emst, bekennen op heden te hebben ontvangen van Jacob Willem Pijkeren elk voor onze hoofd eene somma van zestig gulden en 20 stuivers het stuk, zijnde hetgeen ons nog competeerde van de nalatenschap van deszelfde vrouw Teuntje Slijkhuis en voortvloeiend uit hetgeen wij uit de nagelatene goederen van haar vooroverleden man Hendrik Daams te vorderen hadden. Waarmede wij bekennen ten volle voldaan te zijn.'

Jacob Willem is overleden op 27 augustus 1831.

Uit een andere getekende akte (21 augustus 1843) bij notaris Gustaaf Willem van der Feltz gaan zijn kinderen Gerritje en Gerrit over tot scheiding en deling der ongereede goederen welke door hen onderling op waarde geschat zijn ene somma van drieduizend gulden. Gerrit wordt eigenaar van een huis en hof aan de Laarstraat met diverse percelen *saai- en hooiland*. Bijzonder is dat hij eigenaar wordt van 1/16 gedeelte van een karmanshuis dat in het kadaster ten name van de weduwe Jacob Krijgsman staat. Gerritje en haar man Teunis Slijkhuis worden eigenaar van diverse percelen *saailand* met hakhout en hooiland voor een waarde van 1500 gulden. Dit gebeurde twaalf jaar na het overlijden van hun vader Jacob Willem Pijkeren.

Of na ondertekening van de akte een brandewijntje met suiker is gedronken wordt niet vermeld.

Daan van Apeldoorn

GERT VAN DEN ESSCHERT MET NADERE INFORMATIE OVER DE WISSELSE WATERMOLEN ('VEREENIGING VAN BEEKEIGENAREN', TJADA AMSTERDAM, AE 206)

Eerst wil ik graag wat informatie geven over de **ligging** van de gebouwen.

Wanneer u van het Molenpad richting Wissel gaat en na het tunneltje twee keer rechtsaf slaat, dan zult u deze plek aan de Burgweg zeker herkennen.

Dan de **historie** (in het kort): de Wisselse Watermolen aan de Klaarbeek wordt voor het eerst vermeld in 1553. Omdat de waterkracht van de Veluwse beken voordelige, duurzame energie leverde, werden 'fabriekjes' vaak aan de beken gevestigd.

Dan de **foto** zelf. Het was heel wat, in 1918, als er een foto werd genomen. Daar moest je bij zijn! Dat gold ook voor deze Wisselnaren die vlak bij de Wisselse Korenmolen aan de Burgweg staan.

De korenmolen, links op de foto, was eigendom van Jan Poll Jonker, en later van zijn zoon Hendrikus Poll Jonker. Om de molen te laten draaien werd gebruikge maakt van het water van de Paalbeek. De molen heeft dienst gedaan als 'grut-

De Wisselse Watermolen (links) en de kruideniers- en bakkerswinkel van Witteveen (rechts)

molen', waar een mengsel van boekweit en haver werd gebroken voor onder meer de bereiding van bier. Vanaf 1856 werd het een korenmolen. In 1895 werd er bij de maalinrichting een bakstenen gebouw geplaatst met een mansardedak om het gebouw geschikt te maken als wasserij, maar deze kwam al vóór 1925 stil te liggen. In 1927 nam Sijmen de Vreede de zaak over als molenaar. De molen

werd toen gebruikt als krachtbron die draaide op een 22 pk zware oliemolen. In 1940 werd overgegaan op elektriciteit. De molen/maalderij was het laatst in het bezit van Sijmens zoon Jan, die de maalderij en een winkel in diervoeders voortzette. Tussen 1960 en 1970 is alles afgebroken. In 1989 maakte het molenhoofd plaats voor een waterval over een keistenen glooiing.

Rechts op de foto ziet u de kruideniers- en bakkerswinkel van Witteveen. Hij deed zijn zaak later over aan de Vivo-winkelier en bakker Willem Wensink. Op de foto loopt de weg nog door, richting Epe, maar tegenwoordig wordt deze gestopt door de S9 en buigt af in westelijke richting, waar hij aansluit op de Paalbeekweg.

LAMMERT VAN PIJKEREN REAGEERT OP 'HET WITTEVEEN' (DE JONGE, AE 206)

Zeer interessante en boeiende bijdragen over oude woonplekken in Emst, ditmaal Het Witteveen (Evert de Jonge). Ik volg alles waar met name de naam (Van) Pijkeren in voorkomt met grote interesse. Een kleine opmerking mijnerzijds.

Aan het eind van het verhaal wordt gesproken over het feit dat Engelina Pijkeren Egbert Nieuwenhuis zou hebben overleefd en Het Witteveen kort na de dood van Egbert

verlaten en verkocht zou hebben. Engelina was eerder (13 januari 1855) getrouwd met Peter (geen J.) Jonker. Hij overleed op 19 oktober 1859. Engelina huwde op 5 oktober 1861 opnieuw, nu met Egbert Nieuwenhuis. Deze overleed pas op 21 april 1905. Engelina was toen reeds enkele jaren overleden (namelijk 10 februari 1901). Alles te Epe.

Volgens mij zit er ergens een vergissing. Heeft Egbert soms Witteveen verlaten en verkocht, kort na de dood van Engelina?

Lammert van Pijkeren, Arnhem

LOVENDE WOORDEN VAN DIVERSE PERSONEN OVER HET ARTIKEL 'HENRICK (BOET) SILLEM - ERIC SANDROV', VAN JAN PAASMAN (AE 206)

- * Wat een mooi en postuum eer aandoend artikel aan deze persoon. Eigenlijk vind ik het zo mooi als mensen anders dan andere mensen zijn en ook durven zijn.
- * 't Is 'n puik artikel, en je hebt 'n goeie woordkeuze gemaakt met 'n tolerante kleur. Complimenten!
- * Wat een v e r h a a l... Mijn compliment, daar heb je een hele kluif aan gehad - veel boven water gekregen en toch met ???? blijven zitten.
- * Ja, nu herinner ik me een en ander en vooral die witte bloes en lippenstift en die racefiets. Al lezend zag ik hem weer fietsen door het dorp. Bijzondere man en voor die tijd veel van de wereld gezien en beleefd, maar ook veel meegenomen in zijn graf. Knap stukje werk, Jan.
- * Ik heb gisteravond met heel veel interesse je artikel over Sandrov gelezen. Wederom een zeer geslaagd artikel. Gaandeweg het lezen begon er een belletje te rinkelen. En toen ik de portretfoto zag wist ik het weer, maar daarvoor moest ik wel zestig jaar terug in mijn geheugen. Boet kwam weleens bij ons over de vloer. Waarom weet ik niet. Het had mogelijk iets te maken met 'Eensgezindheid'. Die vereniging deed zijn naam geen eer aan, want een aantal leden waaronder Van Dam, Vente, Vervoort en Van Putten, stapten er met ruzie uit en richtten de Noord-Veluwse Operette Vereniging op. Mijn vader speelde viool in het orkestje. Misschien had hij wat bijscholing van Boet nodig, want ik wist niet eens dat hij het kon, viool spelen.

Nu mijn geheugen is opgeschud, kan ik me hem goed herinneren. Zoals je schrijft: bruin gezicht (potje?), gepoederde wangen, oogmake-up, lipstick. Ik geloof niet dat ik hem heb zitten aanstaren, ik hoop het in ieder geval niet. Ik had nooit zo'n man gezien, maar hij had niet iets afschrikkends over zich. En mooi, dat dit in Epe toen al geen probleem was. Er is ook nooit iemand geweest die zijn kind voor zwemles niet aan badmeester Joop heeft toevertrouwd.

GERT VAN DEN ESSCHERT KRIJGT DE OPLOSSING (AMPT EPE 206, BLZ 38)

Hij bericht: 'Op de foto ziet u een militair die een klein baby'tje vasthoudt. Laat mij nu vanavond, maandag 7 maart 2016, deze 'baby' zelf bellen! Het blijkt dat ik mevrouw Janna Rodijk-Heering aan de telefoon heb die mij de oplossing van de onbekende foto doorgeeft.

De militair die haar vasthoudt is onbekend, maar zij staat samen met haar moeder Geertruida Heering-Bossenbroek en haar vader Jan Anton Heering (1906-1980) op de foto. De foto is genomen op de plek, waar nu de ezelboerderij 'De Koperen Ezel' is: Kopermolenweg 4, Epe. Het is de achterzijde van de boerderij, maar nu door een verbouwing niet meer als zodanig te herkennen. Hoe de inkwartiering van de soldaten bij de familie Heering in 1939 tot stand is gekomen, weet Janna niet; ze vindt het jammer dat zij haar vader daar nooit naar gevraagd heeft.'

Verdere info

De heer Jan Anton Heering, de vader dus van Janna, erft in 1975 na het overlijden van zijn ongetrouwde broer Aart Heering de Kopermolen in Zuuk. Het is een bovenslag watermolen die zijn water betreft uit de Klaarbeek. Het is een van de mooiste culturele erfstukken, die onze gemeente rijk is en die het verdient om geheel gerestaureerd te worden. Over zeven jaar bestaat de molen 350 jaar, wellicht een stimulans om de restauratie voor elkaar te krijgen.

De boerderij van Jan Anton Heering lag tegenover de Kopermolen, dus de verhuizing moet niet al te veel voeten in de aarde gehad hebben. De vader van Janna overlijdt in 1980. In 1981 trouwt Janna met Jan Rodijk. Het echtpaar is sinds 1987 eigenaar en beheert heden ten dage nog steeds deze prachtige molen. Jan Rodijk heeft altijd in de bouw gewerkt en voornamelijk bij het bouwbedrijf van Gerard de Wilde, die zijn werkplaats destijds aan de Zuukerweg had. Hij gebruikt de werkplaats van de molen voor zijn hobby's en als opslagruimte. De Kopermolen in Zuuk bestaat al vanaf 1673.

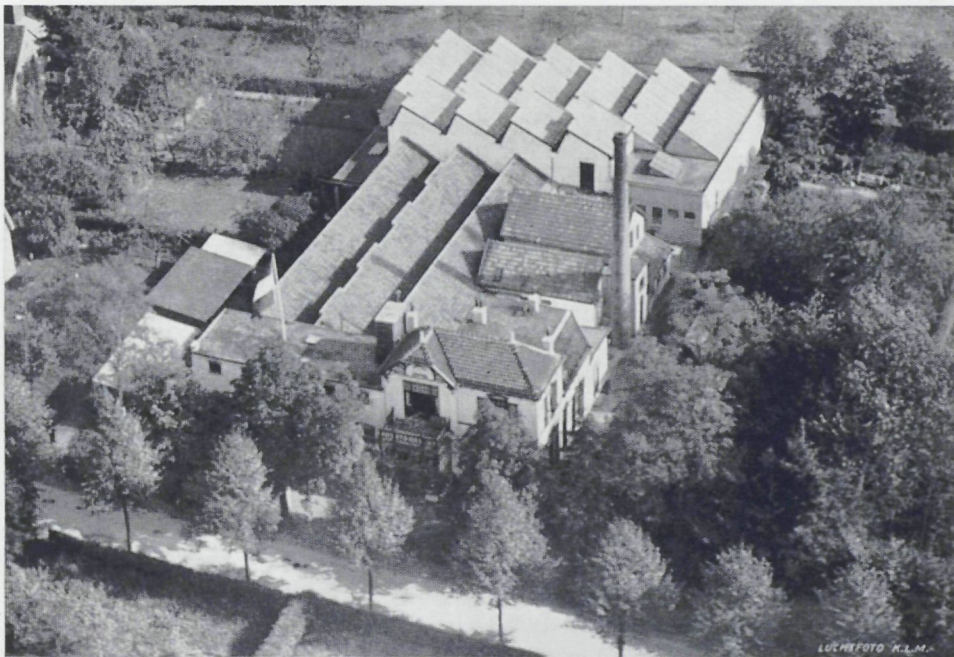
Bron: *De Kopermolen in Zuuk*, Henri Slijkhuis (2015)

LEZING OVER DRUKKERIJ HOOIBERG

GERT VAN DEN ESSCHERT

Op de tweede winterlezing van dit jaar heeft de heer Jaap Kanis, oudmedewerker van de voormalige Drukkerij Hooiberg, op 3 maart 2016 een lezing gegeven in restaurant De Middenstip in Epe. Met ruim veertig belangstellenden was de opkomst goed te noemen.

De heer Kanis gaf in een klein uur een relaas over zijn werkzame leven bij Drukkerij Hooiberg. Hij begon met te vertellen hoe hij bij Drukkerij Hooiberg startte als monotypetikker en zich daarna opwerkte tot chef zetterij en zelfs tot mede-eigenaar. Hij werd deze avond bijgestaan door zijn oud-collega's Bert Hanekamp en Rein Witteveen. Zij hadden oude grafische spullen en drukwerk meegebracht, waarover de aanwezigen zich konden laten informeren. Na de pauze waren er filmbeelden te zien van oud-Epe uit 1964. Deze film werd in één dag gemaakt op initiatief van de Koninklijke Harmonie Epe die in datzelfde jaar honderd jaar bestond. Deze film, een feest van herkenning, werd beschikbaar gesteld door de stichting 'Oud Epe in beeld' en liet beelden zien van mensen, winkels, scholen en verenigingen. Ook kwam de Drukkerij Hooiberg prominent in beeld.

N. V. DRUKKERIJ HOOIBERG • EPE • BOEK- EN STEENDRUKKERIJ EN BOEKBINDERIJ

GESCHIEDENIS VAN DRUKKERIJ HOOIBERG

Het was Tiemen Hooiberg die in 1838 in Leiden Drukkerij Hooiberg oprichtte. Later zette zijn zoon Andries Hooiberg in 1878 in het pand Grutters Erve aan de Hoofdstraat de drukkerij voort. (Grutters Erve lag waar nu de bloemenwinkel is). Nog in datzelfde jaar, op 27 oktober 1878, bracht Hooiberg het *Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde en omstreken* uit; dit werd later de *Eper Courant* en nog later het *Veluws Nieuws*.

Het bedrijf verhuisde in 1885 vanaf de Hoofdstraat naar de herenboerderij De Olde Belt aan de Zuukerweg. In 1891 vestigde het bedrijf zich aan de Diepenweg. Nadat in 1901 het pand afbrandde, werd er door de toenmalige eigenaren Tiemen Andries en Andries Jean Hooiberg een nieuw, modern bedrijf gebouwd.

De grote schoorsteenpijp die u op de luchtfoto ziet, hoorde bij de stoommachine die een deel van het dorp, tegen betaling, in het begin van de vorige eeuw van stroom voorzag. De elektriciteit kon alleen benut worden als de machines in de fabriek draaiden. Als deze machines werden stopgezet, werd ook de stoommachine uitgezet en moesten de mensen weer overgaan op olielampen en kaarsen.

Drukkerij Hooiberg specialiseerde zich in 1926 in een heus boekhoudsysteem. Aanvankelijk had men veel succes, zodat in 1949 een dochteronderneming werd opgericht: Hooiberg's Handelsmaatschappij. Dit bedrijf ging zich bezighouden met kantoorartikelen en kantoormeubelen. Toch bleek het niet zo winstgevend als men had gedacht, en er werd weer overgegaan tot de kerntaak: het 'drukkersvak'. Op dat moment was de leiding in handen van Tiemen André Hooiberg en H. van Manen. Na 1952 was de familie Hooiberg niet langer gelieerd aan het bedrijf; de drukkerij werd overgenomen door de heer R.H. Boer en later door zijn zoon Evert Boer. De familie Boer woonde in die tijd in een prachtig herenhuis aan de Willem Tellstraat 78 in Epe. De heer Evert Boer stopte in 1979 met zijn werkzaamheden en emigreerde naar Canada. Hij bood het personeel zijn aandelen aan voor 2,5 miljoen gulden. Zo'n vijftig van de zestig personeelsleden kochten de aandelen. Een

tien jaar later verkocht het personeel zijn aandelen - voor 10,5 keer de aankoopwaarde - aan de toenmalige algemeen directeur Niek Bijsterbosch. Deze ver-

Drukkerij Hooiberg aan de Dwarsweg, anno jaren zeventig.

Zetterij, Drukkerij Hooiberg

kocht vervolgens in 2001 het prachtige bedrijf aan de Giethoorn Media Groep uit Meppel.

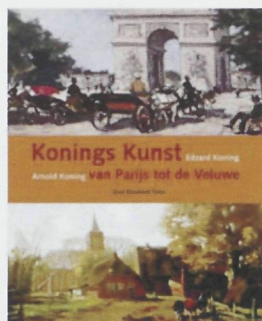
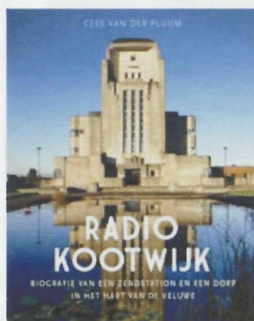
In april 2008 fuseerde Drukkerij Hooiberg zich met drukkerij Salland de Lange en boekbinderij Erven Kramer. Het nieuwe Hooiberg Salland was gespecialiseerd in het drukken en binden van boeken, en vestigde zich op het bedrijventerrein Kloosterlanden in Deventer. Al het Eper personeel kon in Deventer aan de slag. Een van de grootste drukwerkopdrachten ooit was het vervaardigen van de boeken van Harry Potter.

Drukkerij Hooiberg leverde in dik 130 jaar uitstekend drukwerk, had zeer vakbekwame mensen in dienst en was zelfs gemachtigd tot het voeren van de onderscheiding 'koninklijk'. Het was dan ook een inktzwarte dag toen het eens zo floreerende Eper bedrijf op woensdag 24 juni 2009 failliet werd verklaard.

De avond bracht een aantal nieuwe leden op. Mede door de aanwezigheid van oudmedewerkers van de voormalige Koninklijke Drukkerij Hooiberg ontstond er een leuke reüniesfeer.

BOEKENNIEUWS

RECENT EN MINDER RECENT VERSCHENEN TITELS

RADIO KOOTWIJK: BIOGRAFIE VAN EEN ZENDSTATION EN EEN DORP IN HET HART VAN DE VELUWE - CEES VAN DER PLUIJM

Rust, ruimte en duisternis. Afgelegen en toch goed bereikbaar. Dat is Radio Kootwijk - een plaats met een bijzondere geschiedenis. Rond 1920 werd in de verlatenheid van het Kootwijkerzand een zendstation gebouwd, met daaromheen een woon- en werkgemeenschap van zo'n 150 mensen; zij woonden en werkten in een behoorlijk isolement te midden van de Veluwse natuur.

In dit boek brengt auteur Cees van der Pluijm (in 1954 geboren in Radio Kootwijk) de feiten bijeen van de radiogeschiedenis, de bijzondere architectuur, het leven in een besloten sociaal verband, de rol van natuur en landschap, en de nieuwe tijd na de sluiting van het zendstation. Een goed gefundeerd naslagwerk dat bovenal rijk geïllustreerd en plezierig te lezen is.

ISBN: 9789087882167, 224 pagina's, prijs € 29,50 (BDU)

KONINGS KUNST VAN PARIJS TOT DE VELUWE - ELIZABETH YATES

De impressionisten Arnold (1860-1945) en Edzard Koning (1869-1954) zijn bekende en geliefde kunstenaars. Edzard verwierf onder andere bekendheid als illustrator van 'De kleine Johannes' en de 'Verkade-albums'. Mede beïnvloed door zijn vriendschap en correspondentie met Vincent van Gogh heeft Arnold prachtige landschapsschilderijen nagelaten.

Zoals alle impressionisten van de Haagse School waren zij onvervalste romantici die geloofden in een bezielde natuur. Hun werkend leven werd gekenmerkt door een 'vlucht naar voren', via Parijs en Den Haag, weg van de verstedelijking en industrialisatie en terug naar de natuur op de stille Veluwe, bij de landgoederen langs de IJssel, rond Ede en Nunspeet, om uiteindelijk in Voorthuizen tot rust te komen. Het gebied van de IJssel tot aan de Zuiderzee was hun grote inspiratiebron. Kunst-

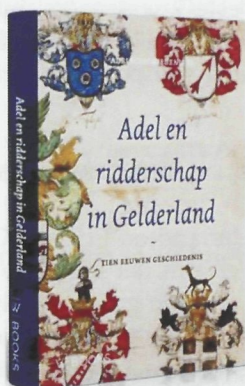
historica Elizabeth Yates, kleindochter van Edzard Koning, plaatst leven en werk van de gebroeders Koning tegen de culturele achtergrond van het dynamische tijdperk rond 1900.

ISBN: 9789087880644, 156 pagina's, prijs € 25,00 (BDU)

LICHTER DAN LUCHT, LOS VAN DE AARDE - H. NABBEN

Voordat in 1909 het eerste gemotoriseerde vliegtuig in Nederland opsteeg, waren 'we' met wisselend succes al ruim een eeuw bezig om los te komen van de grond met behulp van zogenaamde lichter-dan-luchtvaartuigen: luchtballonnen en luchtschepen. Dit zeer complete boek behandelt deze indrukwekkende, maar desondanks grotendeels onbekende episode van de Nederlandse luchtvaarthistorie, vanaf 1783 tot heden. Veel niet eerder gepubliceerd historisch beeldmateriaal!

ISBN: 9789087881511, 304 pagina's, prijs € 34,95 (BDU)

HET KERKEN BOEK - S. VAN LIER

In *Het Kerken Boek* komen kerkgebouwen tot leven. Niet alleen de gebouwen, maar ook diegenen die door de eeuwen heen de kerk gebruikten, krijgen volop aandacht. In circa 350 afbeeldingen en evenzoveel beschrijvingen worden alle aspecten van het kerkelijk leven in en om gebouwen belicht. Van de middeleeuwen tot het nabije verleden komen architectuur, eredienst, adellijke pronkzucht en de rol van de kerk in de Nederlandse samenleving aan bod.

ISBN: 9789040086548, 384 pagina's, prijs € 14,95 (W-BOOKS)

ADEL EN RIDDERSCHAP IN GELDERLAND - COEN SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE, FRANK KEVERLING BUISMAN, FRED J.W. VAN KAN (RED.), INGRID D. JACOBS (EINDRED.), MARC V.T. TENTEN

Dit boek is de eerste integrale geschiedenis van de Gelderse adel en ridderschap. Op verzoek van de Ridderschap van Gelderland beschrijven dertien auteurs tien eeuwen geschiedenis in een chronologisch-thematische opzet. Dit rijk geïllustreerde naslagwerk met veel niet eerder gepubliceerde afbeeldingen werd in samen-

werking met het Gelders Archief gepubliceerd. Een onmisbaar boek voor iedereen die geïnteresseerd is in adelsgeschiedenis, genealogie en heraldiek. Het boek verschijnt als deel 12 in de reeks 'Adelsgeschiedenis'.

ISBN: 9789066304505, 360 pagina's, prijs € 49,95 (W-BOOKS)

KERKINTERIEURS IN NEDERLAND - A. POELWIJK, ALBERT REINSTRAS ENZ.

Een vast onderdeel van onze vakantie in het buitenland is voor velen een bezoek aan een kerk. Maar waarom doen we dat in eigen land niet? *Kerkinterieurs in Nederland* laat zien dat de rijkdom van het Nederlandse kerkinterieur minstens zo indrukwekkend en divers is.

Kenmerkend is de middeleeuwse kerk met een protestantse inrichting. Maar we hebben ook barokke schuilkerken, uitbundig gedecoreerde negentiende-eeuwse katholieke kerken en strakke naoorlogse kerkinterieurs. In alle perioden van onze bewegende geschiedenis zijn de beste kunstenaars, interieurarchitecten, beeldhouwers, houtsnijders en schilders ingeschakeld om onze kerken van binnen te verfraaien. ISBN: 9789462582165, circa 400 pagina's, prijs € 49,95, verschijnt in mei 2016 (W-BOOKS)

GELDERSE VERHALEN VAN BOEREN, BURGERS EN BUITENLUI: 70 JAAR PLATTELANDSGESCHIEDENIS

Stichting Landschapsbeheer Gelderland en Erfgoed Gelderland hebben enkele jaren geleden het initiatief genomen om het leven op boerenerven op te tekenen. Persoonlijke verhalen dragen bij aan een groter begrip voor het boerenerv als centraal onderdeel van het cultuurhistorische platteland. Vrijwilligers van de Oral History Werkgroep Gelderland gingen met enthousiasme de paden op en lanen in: van Culemborg tot Winterswijk en van Ederveen tot Zelhem. Zij interviewden de plattelandsbewoners die hier de afgelopen zeventig jaar woonden en werkten. ISBN: 9789492055231, 252 pagina's, prijs € 27,50 (Nabij Producties, Barneveld)

Ons agrarisch en industrieel verleden

*Inrichting van het landschap, de samenleving en het bestuur
van Emst, Epe, Oene en Vaassen rondom 1800*

C. Stork, F.Ph. Jantzen, G. Kouwenhoven en A. Schurink

Bij de Bruna-vestigingen in Epe en Vaassen verkrijgbaar voor € 24,95.

Leden van Ampt Epe kunnen dit boek bestellen voor de gereduceerde prijs van € 16,00, over te maken op bankrekening NL68 RABO 0160 1866 68 van Ampt Epe, onder vermelding van naam en adres en de bestelling.

Zij krijgen het boek thuisbezorgd.

Voor leden buiten het postcodegebied 8160-8199 bedraagt de prijs € 20,90, inclusief verzendkosten.

INHOUDSOPGAVE

Uit de vereniging <i>Aart Schurink</i>	1
Evenementenagenda <i>Eef Brummel</i>	3
André Gide (1869-1951) in Epe <i>Dianne Hamer</i>	5
Uit de oude doos	7
Vereeniging van Beekeigenaren gemeente Epe De kist van Van Delden (4) <i>Tjada Amsterdam</i>	8
Over B.E.C. van Niel, een Vaassense dominee die twee heren diende <i>Willy Smit-Buit</i>	10
De Motketel: een sprengenlandschap in Niersen <i>Henri Slijkhuis</i>	19
Oude woonplekken in Emst (V): de Emster brouwerij (aan de Stationsweg) <i>Evert de Jonge</i>	26
Geweld van alle tijden <i>Evert de Jonge</i>	30
Hoe H.G. Haasloop Werner in 1852 de Dorpskerk van Vaassen beleefde <i>Lulof Terwel</i>	31
Kussensteen <i>Nathalie Vossen</i>	34
Lezersrubriek	38
Lezing over Drukkerij Hooiberg <i>Gert van den Esschert</i>	43
Boekennieuws	46

VAN DE REDACTIE

Het nieuwe nummer van *Ampt Epe* begint traditiegetrouw met de rubriek 'Uit de vereniging' waarin dit keer onder meer aandacht wordt besteed aan de musea in Oene en Vaassen en aan de Open Monumentendag 2016 in de gemeente Epe. Mocht u suggesties hebben voor de invulling van deze dag, dan kunt u zich via mail wenden tot de secretaris van Ampt Epe.

Ooit gezocht naar de André Gideweg in onze gemeente? Misschien wel, maar hebt u zich toen ook afgevraagd waarom voor deze naam is gekozen? Dianne Hamer vertelt u meer over deze beroemde Franse schrijver.

Bekendheid, maar dan meer in eigen land, genoot de Vaassense dominee Van Niel met zijn particuliere kostschool in het Haackshuis. In de literatuur werd zijn school door tijdgenoten gekenschetst als: prestigieus, chique, welbezocht, vermaard en bloeiend. Willy Smit-Buit komt met interessante informatie over dit instituut en zijn docenten. Onder hen de destijds in Vaassen wonende Amsterdammer Gerrit Hulseboom.

Henri Slijkhuis neemt de lezer mee naar het prachtige sprengengebied De Motketel. De sprengen in De Motketel zijn eeuwenlang van grote betekenis geweest voor de Vaassense economie. Maar liefst zeventien molens werden vanuit dit gebied van water voorzien.

In zijn serie artikelen over oude woonplekken in Emst vertelt Evert de Jonge dit keer over de Emster brouwerij, gesticht circa 1650 en gelegen in het toenmalige buurtschap Emst.

Met het bewerkte artikel over hoe H.G. Haasloop Werner in 1852 de Dorpskerk van Vaassen beleefde, geeft de schrijver Lulof Terwel alvast een inleiding op de presentatie die hij op woensdag 11 mei a.s. zal verzorgen.

De traditionele voorjaarsexcursie in mei 2014 kreeg voor Nathalie Vossen een bijzondere afloop. Net voordat ze in haar auto wil stappen, vraagt een meneer haar aandacht. Hij heeft twee stenen gevonden en wil graag weten hoe oud ze zijn. Wat voor gevolgen zijn vraag heeft gehad, vertelt Nathalie in dit nummer zelf.

Met een verslag van de lezing over Drukkerij Hooiberg en de altijd interessante rubrieken 'Lezersrubriek' en 'Boekennieuws' wordt dit nummer van *Ampt Epe* besloten.

Veel aangename leesuurtes toegewenst!